

Jørgen Steen Jensen

HERTUG HANS DEN YNGRE

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED

NUMISMATISK FORENING FOR NORD- OG SYDSLESVIG

FRA ALS OG SUNDEVED
BIND 50

Jørgen Steen Jensen

Hertug Hans den Yngre

En biografi
Katalog over mønter og fortegnelse
over møntfund

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED
NUMISMATISK FORENING FOR NORD- OG SYDSLESVIG
1971

På omslaget ses Hans den Yngres dobbeltdaler 1622 (Møntkatalog nr. 18). Det afbildede stykke findes i Kungl. Myntkabinettet, Stockholm, 1968.

Farveklichéen er, ligesom de fleste øvrige klichéer, udført hos F. Hendriksen, København. Farveplanchen er trykt hos Bianco Luno a/s, København.

ISBN 87 980202 1 8

Copyright
JØRGEN STEEN JENSEN

Redaktør
J. SLETTEBO

Vignetter
IB HJALTASON

Tryk
DY-PO TRYK

FORORD

Denne bog er udarbejdet efter en opfordring i oktober 1967 fra Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig ved dennes formand Olav Bonefeld. Efter aftale med Historisk Samfund for Als og Sundeved ved Jørgen Slettebo er bogen blevet optaget i Historisk Samfunds årsskrift *Fra Als og Sundeved*. Jeg takker de to udgivere, fordi de har villet betro mig dette arbejde.

En række arkiv- og museumsrejser er blevet muliggjort ved legatportioner 1968 og 1969 fra Stiftamtmand Regenburgs legat til fremme af studiet af nordisk historie. Jeg takker eforen, professor dr. phil. Aksel E. Christensen. Fremstilling af farveplanchen og en række klicheer er dækket ved tilskud fra landsdommer V. Gieses legat. Jeg takker bestyrelsen og dens formand, professor dr. phil. C. J. Becker.

Et arbejde som dette, der bygger på kilder fra en række museer og arkiver, kan kun fremkomme, fordi vedkommende institutioner har hjulpet brugeren, der på sin side håber, at det benyttede materiale fremtræder i forsvarelig form.

For speciel hjælpssomhed ønsker jeg at takke prins Friedrich Ferdinand på Glücksborg slot. Derudover skylder jeg min ældre kollega, dr. Georg Galster tak for nyttige oplysninger. Forskningsbibliotekar Harald Ilsøe har lånt mig sin afskrift af det af ham fremdragne, lidet kendte manuskript til Augustin von Mörsberg und Befforts rejse, 1592; det vil blive trykt af Københavns Universitets Historiske Institut i den planlagte udgave af rejsebeskrivelser.

Endelig takker jeg Rigsarkivaren for at have udvirket Hans Majestæt Kongens tilladelse til at benytte prins Hans af Glücksborgs utrykte arbejder til Hans den Yngres historie.

København, december 1971.

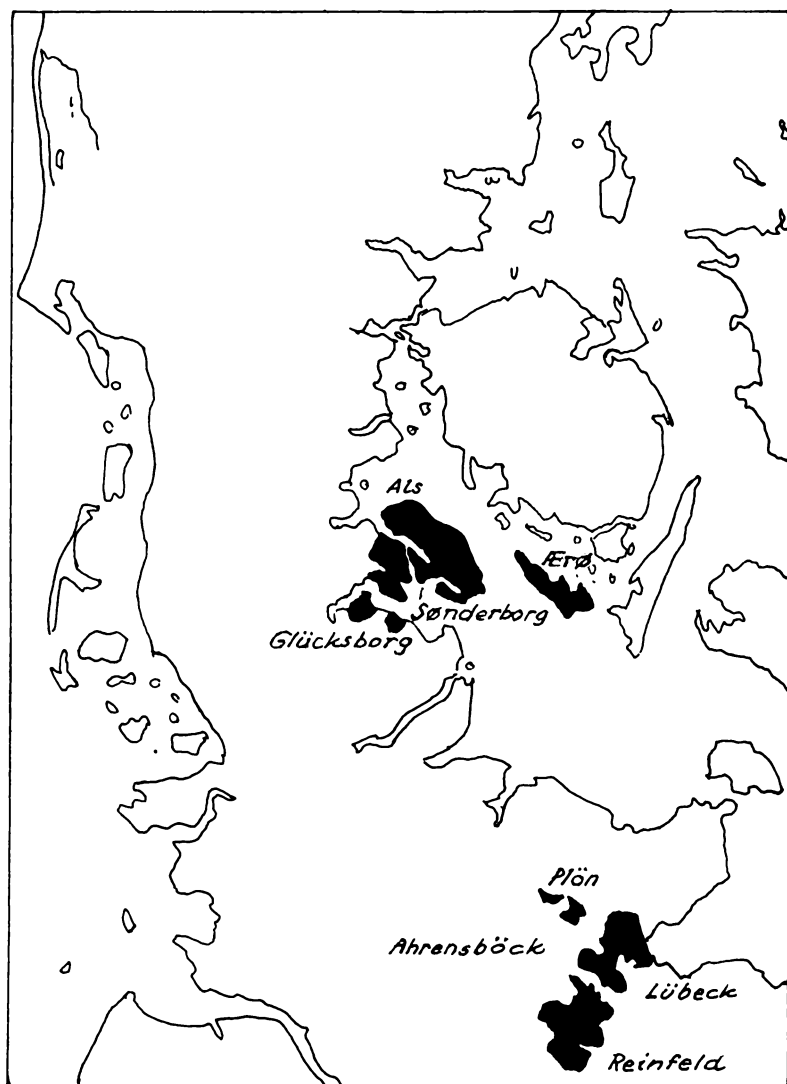
Jørgen Steen Jensen.

Hans den Yngre i halv figur, 93 × 67 cm. Tilskrives Søren Kiær, 1620. Glücksborg slot.
Foto: Gerd Remmer, Flensborg, 1969.

INDHOLD

Forord	5
Hans den Yngres liv og levned	11
Hans den Yngres børn	18
Administration	29
Godskøb og landbrugspolitik	39
Hans den Yngre som bygherre	45
Forhold til naboer og »udenrigspolitik«	51
Byer	57
Handel og andre erhvervsaktiviteter	61
Hans den Yngres mønter	63
Guld- og sølvsmede samt andet kunsthåndværk	72
Rets- og kirkeforhold	77
Ikonografi	80
Vurdering	88
 Katalog over mønter og medailler fra Hans den Yngre og hans sønner	 91
Bevarede møntstempler	114
Fund af Hans den Yngres mønter	118
Møntsamlinger	133
Auktionskataloger og privatsamlinger	134
Ældre møntkataloger	136
Numismatiske forkortelser	137
Aktstykker I—XIV	138
 Noter	 153
Litteratur og kilder	183
Personnavne-register	191
Deutsche Zusammenfassung	197

Kort over Hans den Yngres territorium ved hans død 1622. Skitse på grundlag af Otto Hartz' meget udførlige kort (Altona 1928).

HANS DEN YNGRES MØNTER

Kendskabet til Hans den Yngres udmøntninger går langt tilbage i tiden, ja, i virkeligheden har man ved studiet af så forholdsvis nye mønter at gøre med ubrudte traditionskæder. Mange af mønterne har nemlig sikkert ligget i samlinger uafbrudt. Næppe i noget tilfælde i den samme samling, men i forskellige samlinger. I Den kongelige Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet er der således kun et enkelt stykke, der kan føres tilbage til før 1793¹.

Hans' dalere træffes i 1700-tallets store kataloger (ældst fundne omtale er *Der Historischen Remarques über die neuesten Sachen in Europa*, IX, 1707, Hamburg 1708, s. 402—403), og hans mønter har naturligvis også været kendt i hjemlige samlinger (ældst kendte stykker i en fortegnelse over en anonym, højfyrstelig (en af Christian VI's tyske slægtninge?) samling fra begyndelsen af 1730'erne²).

De første samlede fortegnelser er B. N. Harz' fra 1761 og Johann Christian Gudes *Beschreibung* fra 1781, begge i håndskrift henholdsvis på Gottorp og på Glücksborg (af sidstnævnte nu også fotostat på Møntsamlingen)³. I 1800-tallet er vel J. Leitzmann's oversigt fra 1859 den vigtigste, men den har et udpræget kompilatorisk præg og bringer lidet nyt⁴. En ny, summarisk oversigt blev bragt af A. Heller 1901⁵. Først 1912 kom 2. bind af kataloget over Chr. Langes samling af slesvig-holstenske mønter og medailler med udførlig fortegnelse og afbildninger af Hans den Yngre og hans slægtninges mønter og medailler. Værkets mønthistoriske oplysninger stammede i vid grad fra arkivassistent F. J. West på Rigsarkivet. Kataloget over Langes samling er standardværket, når man vil beskæftige sig med Hertugdømmernes numismatik⁶.

I de senere år har der været en livlig interesse for rytterpenningene, denningene, der oprindeligt var russisk inspirerede. Blandt bidragene til denne litteratur må særlig nævnes Gert Hatz' oversigt »Denninge«, der sætter dem ind i en stor historisk sammenhæng⁷ og Kirsten Bendixens typologiske studier over danske rytterpenninge⁸.

Møntvæsenet i Nordtyskland var reguleret af den nedersaksiske møntordning af 1568 med senere ændringer⁹. Daleren var hovedmønten, og man havde reguleret prægningen af skillemønten (f.eks. dobbeltskilling, skilling, søsling, dreiling og penning); der skulle gå 32 skilling lybsk på daleren. Een skilling lybsk svarede siden 1578 til 2 skilling dansk, så i Danmark gik der 64 sk. på daleren. Dobbeltskillingen (2 skilling lybsk) blev særlig vigtig, efter at man 1592 havde sænket dens lødighed¹⁰.

Den første fjerdedel af 1600-tallet var en efter tidens forhold ret voldsom inflationsperiode med stigende pris på sølv. Da daleren principielt lå fast (man udmøntede 9 stk. af den fine kølnske mark, hvis vægt normalt sættes til 233.855 gram, og af en lødighed på 888 ‰), blev den blot dyrere regnet i skillinge, hvilket gav sig udtryk i at skillemønten blev lettere. Skillemønten kunne også udmøntes mindre lødig, men det var man ret forsigtig med. Man kan følge dalerens stigende pris: 1608 — 34 sk. lybsk, 1609 — 37 sk., 1616 — 40 sk., 1618 — 42 sk., 1620 — 48 sk.¹¹, ja, i Slesvig-Holsten sættes den 1620 til 52 sk. og 1621 til 54 sk.¹². Den kraftige inflation i årene omkring 1620 skyldes utvivlsomt 30-års krigen. Det kan tilføjes, at forholdene f.eks. i Østrig var langt værre, her træffer vi 1622 en inflation, der kan betragtes som en forløber for Napoleonstidens og 1900-tallets kriser¹³.

Det kan i vore dage være svært at anskueliggøre beløb i gammel tids møntenheder, og det er også næsten umuligt at foretage nogen form for omregninger. Dertil har alle forhold ændret sig for voldsomt¹⁴. At Hans den Yngre købte godser for omkr. 30.000 daler stykket, siger vel ikke så meget¹⁵. Mere anskueligt bliver det, når vi ser på begrebet arbejds løn. Rådet i Plön fastsatte 1614 en mandlig arbejders løn i sommerhalvåret til 2 sk. lybsk, når han fik kosten — på egen kost var det 6 sk. lybsk. I vinterhalvåret var det henholdsvis 1½ sk. (ved tærskning 2 sk.) og 5 sk. lybsk. Kvinder, der åbenbart altid fik kosten, skulle have 1½ sk., henholdsvis 1 sk. lybsk. Det er karakteristisk for datidens hang til at holde arbejds lønningerne nede, at man 1622 stadig søgte at holde daglønningen (vel med kost) på 2 sk. lybsk¹⁶.

Den megen småmønt kunne være besværlig nok. Ved Kieler-omslaget 1610 kunne der fra Ahrens bök amt leveres i rigsdaler (à 33 sk.) — 1352 dlr. 6 sk. og i småmønt (daleren stadig regnet til 33 sk.) 2208 dlr. 23 sk., hvilket ikke gav 3560 dlr. 29 sk., som man skulle vente, men 3615 dlr. 24 sk. kontant. Småmønten har vel hovedsagelig været dobbeltskillinge, så man har måttet slæbe 30.—40.000 mønter til Kiel¹⁷.

Ved juletid kunne amtet levere hertugen i Sønderborg 5.000 dlr. in specie (d.v.s. i rigsdalere), som skulle bruges på Kieleromslaget, januar 1619. Men amtsskriveren fik med sig hjem småmønt til et samlet pålydende af 1500 dlr. (à 44 sk.), som derefter veksledes i Lübeck til species. Der betaltes 1 skilling i opgæld på hver daler, hvilket er forståeligt, når man betænker det besvær man sikkert havde med vekslingen af de formentlig 33.000 dobbeltskillinge¹⁸.

I daglig handel ogandel har man sikkert mest været vant til småmønterne. De store sølvdalere benyttedes kun sjældent, og da mest ved større transaktioner. Guldmønter har næsten ikke været brugt, det ses af møntfundene, hvor de næsten aldrig optræder¹⁹. Det kunne derfor være vanskeligt at få vekslet guldstykker i Sønderborg. Da der 1609 skulle betales for en begravelse i kirken til en dræbt adelsmand, Brandt Borch, betalte hofbarber Hans Goldtbeck 30 dlr., der regnedes à 34 sk., hvilket skulle give

1020 sk. Men da de fire guldstykker, der indgik i betalingen, skulle veksles, ville Johannes Hildesheim, Hans den Yngres sekretær, og Andreas Jebsen ikke give 3 mark 6 sk. pr. stk., som regnskabsføreren åbenbart havde regnet med, men blot 3 mk. Så man kunne ikke føre 63 mk. 12 sk. til kirkens indtægt, men kun 62 mk. 4 sk.²⁰

Den formelle baggrund for Hans den Yngres møntprägning er det lensbrev, han fik på Holsten af kejser Rudolf II 1590 (fornyet 1612 og 1621), hvor der udtrykkelig gaves tilladelse til at slå »Guldin« og »Silberin Müntz«²¹. Denne rettighed kunne han føle sig fristet til at udnytte omkring 1604, hvor hans fætter, Johan Adolf af Gottorp, havde slået dobbeltskillinge, der var noget for lette. Der skulle iflg. kredsmøntordningen af 1592 udmøntes 70 dobbeltskillinge af én mark, og de skulle være 7 lod 9 gran fine, d.v.s. grovvægt 3,34 gram, lødighed 469 ‰, rent sølv 1,566 gram, men i Slesvig møntede man 79 på marken af en finhed på 7 lod 8 gran, d.v.s. grovvægt 2,96 gram, lødighed 465 ‰, 1,376 gram rent sølv²². Vi kender intet som helst til de nærmere omstændigheder ved Hans den Yngres udmøntning af dobbeltskilling 1604 (katalog nr. 1) (muligvis har den også omfattet skilling og søsling)²³, men vi ved dog, at den er sket i Sønderborg. Vægten på de bevarede (og vejede) stykker svinger en del (3,52, 3,48, 3,32, 3,07 og 2,81 gram), og gennemsnitsvægten 3,240 gram kan ikke bruges til meget, når materialet er så lidet²⁴. Måske har Hans den Yngre gjort den lidt underlødigt?

Christian IV syntes i hvert fald ikke, den skulle gå for sit pålydende. Året efter nedsatte han værdien af »den holsteiniske mynt, som til Sønderborg er blefven myntet och slagen«, da den »icke skal vere saa god af pavement, at dend kand gielde sit fulde verd«, hvorfor den sammen med Johan Adolfs dobbeltskilling blev nedsat fra 4 til 3 sk. danske²⁵. Muligvis har Hans den Yngre i flere år møntet med de gamle stempler. Der klagedes over hans mønt i Hamborg og Lübeck 1608, og den blev simpelthen forbudt i en mønttraktat mellem hertug Carl af Mecklenborg, Johan Adolf af Gottorp, Hamborg og Lübeck 13. marts 1609, trykt edikt 29. juli²⁶, hvorefter Christian IV fulgte trop og ligeledes forbød den²⁷.

Hvad Hans den Yngre tilsyneladende gik let hen over, var at mønten faktisk var slået i Sønderborg, som han havde til len af Danmark. Den kunne således ikke siges at være omfattet af kejserens tilladelse. Christian IV, der ellers nidkært vågede over sin ret, nøjedes med at markere, at mønten var holstensk, men protesterede tilsyneladende ikke.

Først en halv snes år senere fik Hans den Yngre lyst til på ny at optage udmøntningen, men nu under forhold, der var mere gunstige for en sådan virksomhed, og foretagendet blev lagt seriøst an. Udmøntningen skulle foregå i den tyske del af hans område, nemlig i Reinfeld, hvor han 1618 lod opføre en speciel møntbygning på præstegården ved klosterdæmningen²⁸. Han fik også en sagkyndig til at lede mønten, nemlig Tobias Reinhardt, der 1617 nævnes som guardein i det meklenborgske Boitzenburg²⁹. Med ham afsluttede han 5. maj 1618 en treårig kontrakt (nu kun kendt i senere

Philip II af Pommern. Dobbeltdaler 1616 til minde om svigermoderen (og svigerinden) Anna af Sønderborgs død 30. jan. og begravelse 8. april 1616. Lange nr. 549. Denne og andre pommerske mindemønter kan meget vel have givet Hans den Yngre og hans sønner lyst til at lave noget tilsvarende. KM.

referat³⁰), hvorefter Reinhardt mod slagskat skulle præge dobbeltskillinge, hele, halve og kvarte daler samt guld- og skuemønter. Heraf kendes dobbeltskillinge, både i form af $\frac{1}{16}$ daler (katalog nr. 5—8) og mønter med tegnet DS (nr. 3^{II}—4)³¹ (den sidste forkortes fremtidig som DS), guldgylden (nr. 2) samt søsling (nr. 9). Det er i øvrigt muligt, at der allerede blev præget inden kontrakten med Reinhardt, i hvert fald foreligger der DS 1618 såvel med som uden møntmestermærker (nr. 3^I), og i Pasewalk-fundet (fundliste II nr. 7) skal der have været en mærkelig $\frac{1}{16}$ dlr. fra 1617.

At dømme efter de bevarede mønter, der — med den nævnte undtagelse — alle har Reinhardts møntermærke $\mathfrak{R}$, sammenskrevet TvR, var prægningen livligst 1618 og 1619. Fundene tyder på, at mønterne hovedsageligt kom i omløb i Nordtyskland, men ikke trængte videre nordpå til Danmark (fundliste II og fundkort II). Måske fordi DS allerede 8. jan. 1619 blev nedsat af Christian IV fra 4 til 3 sk. dansk³². Det var vel denne nedsettelse, der fik Hans til at lade dobbeltskillingerne prøve i Lübeck. Vi kan oversætte guardeinen Johan Meiers prøve (bilag IV), til, at grovvægten var 2,075 gram, finheden $465 \frac{9}{100}$ og finvægten 0,964 gr., altså en mønt, der på grund af udviklingen var betydelig lettere end 1604-mønten.

Man var tilbøjelig til at betragte dobbeltskillingen som roden til alt ondt i denne inflationstid³³. Men Hans den Yngres dobbeltskillinge kan dog ikke have været så dårlige, for de findes forholdsvis hyppigt kontramarkerede med Bremens, Hamborgs og Rostocks stempel. I Hamborg og Lübeck blev en sådan stempling med byens våben af fuldvægtige dobbeltskillinge indført februar 1619³⁴, og den fortsatte i hvert fald til november 1621³⁵. I Hamborg alene skal der 1620 være stemplet mere end $5\frac{1}{2}$ million stykker³⁶, hvoriblandt også nogle af Hans den Yngres. I hertugens holstenske by Plön følte man ligeledes behovet for at kunne skelne de gode fra de

mindre gode dobbeltskillinge ved kontramarkering, hvad der tillodes oktober 1620 (bilag nr. VIII). Byens tegn blev PL, og vi kender eksempler på dets benyttelse (Møntkatalog nr. 7 b).

Mængden af dobbeltskillinge var så stor, at man ligefrem gik over til at tage dem efter vægt, hvad der af Christian IV og hertugen af Gottorp også blev indført i Slesvig-Holsten³⁷. Det var netop denne bestemmelse, der fik Plön — som jo ikke hørte under fællesregeringen — til at bede om kontramarkering for at ikke alle de lette skulle komme til byen, medens man udenfor byen kun kunne komme af med de tunge (bilag nr. VII og VIII). De lette dobbeltskillinge nedsatte byen, i øvrigt på egen hånd, 1621 fra 2 til 1³/₄ skilling³⁸.

Hele Hans den Yngres møntvirksomhed må betragtes som marginal. Han fulgte blot sine større naboer, og da disse begyndte at slå småmønt af godt rigsdalersølv, gjorde han det samme.

Allerede 1609 havde man planlagt en sådan udmøntning³⁹, men først ved traktat af 2. august 1620 mellem de mecklenborgske hertuger, Lübeck, Bremen og Hamborg bestemte man sig til at udmønte dobbeltskillinge af fint sølv⁴⁰, og i de næste år slog man i Nordtyskland diverse småmønt af rigsdalersølv⁴¹. I Danmark og Glückstadt havde Christian IV påbegyndt en udmøntning af småmønter af fint sølv 1619, i Danmark kroneskillingerne, og i Hertugdømmerne denninge, 2 og 4 sk. lybsk⁴².

Denne denning udmøntning ville Hans den Yngre efterligne, og han sluttede pinsedag (4. juni) 1620 kontrakt (kun kendt i uddrag⁴³) med møntmesteren Christoph Mittelbach; møntfaktor, d.v.s. den der skulle skaffe råmaterialerne, var en tysk jøde, David Samuel Neifelt. De skulle på egen risiko, men mod slagskat mønte alle slags mønter, store og små, guld og sølv, som de blev møntet på Christian IV's mønt i Glückstadt; der har med andre ord været tale om en regulær bortforpagtning af mønten i Reinfeld. Åbenbart er det i denne periode, at Claus Ehrnhorn i Krempe er guardein (se bilag nr. XI).

Mittelbach gik straks i gang med at præge rytterpenninge, 2 sk. lybsk (nr. 10) som Christian IV's i Glückstadt; muligvis har svanen, der ses på en del af rytterpenningene, været mønttegn for Reinfeld, der lå i Stormarn (hvis våben jo er en svane)⁴⁴. Det har været en betydelig virksomhed, og mønterne træffes hyppigt i senere fund (se fundliste nr. I og III samt kort nr. I og III). Da David Neifelt fik lokket Christian IV's stempelskræver i Glückstadt («dratt- und eysenschneider») til at flytte til Reinfeld, blev det for meget for Christian IV, og han bad sin onkel om fremtidig at mønte andre pengesorter end denninge (bilag nr. V). Hans den Yngre lovede straks at ændre præget på sin mønt (bilag nr. VI), og herefter prægedes nældebladmønterne.

Hvor lang tid Mittelbach og Neifelt har drevet virksomheden i Reinfeld står ikke helt klart. Maj 1621 var Christian IV indstillet på, at Neifelt skulle udvises fra kongens riger og lande, da han gik møntmesteren i Glückstadt, Albert Dionis, i bedene, bl.a. ved at drive prisen på råmaterialet, de

Hans den Yngre, maleri 1596—1597. Billedet blev bestilt af Christian IV og har hængt på Frederiksborg slot siden før 1636. Foto: Sophus Bengtsson.

spanske otterealer, i vejret⁴⁵. Virksomheden må have været meget omfattende. Udmøntningen af 2 sk. lybsk med nældeblade, særlig 1621 (nr. 13), er den største, der overhovedet er foretaget under Hans den Yngre, og skatte- og løsfund viser, at de blev spredt overalt i Christian IV's vidtstrakte riger og lande (men mærkeligt nok overhovedet ikke udenfor, se fundliste I og III samt kort II og III).

Noget kunne tyde på, at Mittelbach meget pludselig har taget flugten, det var ikke usædvanligt for tidens møntforpagtere, der ofte ikke havde rent mel i posen. Mittelbach er nemlig sikkert identisk med den ikke navngivne, undvegne møntmester, Hans den Yngre i februar 1622 lader efterlyse i Kremppe (bilag nr. X)⁴⁶.

Hans den Yngre vendte sig nu atter til den prøvede kraft, Tobias Reinhardt, med hvem han 6. januar 1622 sluttede en ny kontrakt, der som den eneste af hertugens møntkontrakter er bevaret (bilag nr. IX). Johan Lillien-dahl (se nedenfor) blev ansat som gardein. Reinhardt fik mønten i forpagtning mod at betale 700 rdr. årlig og skulle mønte 2 og 4 sk. lybsk i denninge i rigsdalersølv, 235 dobbeltskilling på marken fin, hvilket var 4 stk. mindre end tidligere under Mittelbach. Det var vel de bitre erfaringer med forgængerer, der gjorde, at hertugen forlangte en betryggende borgen; tre velstående borgere i Oldesloe skulle som selvskyldnere garantere for 4.000 mark lybsk. De skulle også garantere for forpagtningsafgiften, så havde Hans den Yngre i påkommende fald nogen at holde sig til.

Fra denne periode kendes kun 4 sk. lybsk (nr. 15). Om 2 sk. med årstallet 1622 er slået, vides ikke. Reinhardt havde nemlig svært ved at komme af med sine mønter, der blev forbudt af Christian IV og hertugen af Gottorp 13. april 1622 (se nedenfor), og derfor tillod Hans den Yngre ham 13. juli 1622 at slå hele, halve og kvarte dalere⁴⁷. Vi kender den hele daler med Reinhardts mærke (nr. 16), og det er nærliggende at henlægge den udaterede kvarte daler (nr. 17) hertil, da bogstavformerne er ret overensstemmende (f.eks. det lidt »skæve« O). Derimod vides det ikke, om den halve daler blev slået.

Foråret 1622 havde Hans den Yngre to møntværksteder i sving, nemlig foruden i Reinfeld, et i Sønderborg, som han omtaler i brev til Christian IV, 1. maj 1622 (bilag nr. XI). En måneds tid efter, 2. juni, fik møntsvenden Dittmer van Sosten sit barn, Hans, døbt i Sønderborg kirke; blandt fadderne var Johan Lilliendahl med sin svend (bilag nr. XII)⁴⁸ Hvilke mønter der blev præget i Sønderborg i denne periode, vides ikke med sikkerhed. Mest nærliggende er det at tænke på søslingen 1622, der vist nok har Lilliendahls tegn, tre liljer (nr. 21). Man kunne også tænke på rytterpenningen, 4 sk. 1622 uden svane (nr. 20). Forudsat Reinfeld virkelig havde svanen som tegn, kunne mønterne uden svane komme fra et andet værksted, f.eks. Sønderborg, men det er naturligvis hypotetisk. Derimod vides det med bestemthed, at mindemønterne (nr. 22—25) over hertugen, der ikke har noget møntmestertegn, er præget i Sønderborg⁴⁹. Der kan findes en del ligheder mellem bogstaverne på mindemønternes dalere og dobbelt- og enkelt-

daler 1622 uden møntmestertegn (særlig iøjnefaldende er det store, runde O), således at det kan forsvares at påstå, at der til fremstillingen af disse mønters stempler, er benyttet samme punse. Det kan også bemærkes, at mens 2-tallet på Reinhardts daler og 4-skilling med svane er Z-formet, har det på daler, mindemønt og 4 sk. uden svane rund form. På denne baggrund tør man formode, at de nævnte mønter alle er slået i Sønderborg, og at møntmesteren formentlig har været Johan Lilliendahl.

Johan Lilliendahl er den eneste af Hans den Yngres møntmestre, om hvem vi er i stand til at meddele nogle nærmere oplysninger. Han og brødrene Sievert og Michael var sønner af Michael Lilliendahl i Plön, dattersønner af byens tidligere borgmester, Jacob Schnick⁵⁰. Johan Lilliendahl optræder første gang i kilderne 8. oktober 1617 i sin egenskab af guldsmed, hvor han vidner i skiftet mellem Hans den Yngres døtre af moderens, Agnes Hedvigs kostbarheder⁵¹. Han har været fast bosiddende i Sønderborg, hvor han i årene 1618—1624 jævnlig ses at have været fadder⁵². Lilliendahl giftede sig 29. august 1619 med Elysabeth Zincke, og ægteparret fik i årene 1621—1630 børnene Anna, Cathrine, Jacob, Margrett og Johan⁵³.

Johan Lilliendahl nævnes første gang i forbindelse med møntvæsenet, da han januar 1622 bliver gardein for Reinhardts prægninger i Reinfeld, men det er som nævnt rimeligt at tro, at han også har været møntmester i Sønderborg 1622. Hans møntmestermærke var .

Først under Hans den Yngres sønner kommer Lilliendahl for alvor til at udfolde sig. Lillietegnet ses på Alexanders gylden 1624 (nr. 28), og det genfindes på alle Alexanders mønter, incl. dødsdaleren 1627 (nr. 29—32) samt på Philips daler 1632 (nr. 33). Åbenbart har Lilliendahl en overgang haft et helt moderne møntværksted: to mønttrykværker, samt skæreværk og drejebænk (formentlig snarere en »Reckbank«, en maskine til at få mønttenene gjort regelmæssige). Det er næppe blevet anvendt meget, for det blev pantsat under Kieler-omslaget 1625 (bilag nr. XIV)⁵⁴. De bevarede stempler til Alexanders gylden og Philips daler (stempel nr. I—III) er af klassisk art, beregnet til håndprægning⁵⁵.

Lilliendahls økonomiske forhold synes i de følgende år at have været vanskelige. Gælden fra 1625 var endnu ikke betalt 1632. Kreditorerne erfarede, at han dette år havde arbejdet for Philip af Glücksborg (mon det var møntprægningen eller almindeligt guldsmedearbejde?), men Philip erklærede på forespørgsel, at han prompte havde betalt ham på grund af hans trang⁵⁶. Et par år senere blev han grebet i stadig at præge Alexanders guldgylden, men ganske underlødige⁵⁷, og efter 1634, hvor han endnu boede i Sønderborg, hører vi intet mere til ham.

Familien Lilliendahl forstod at drage fordel af Hans den Yngres statsdannelse ved at bosætte sig i hovedbyerne. Af de to andre brødre blev Michael i Plön, hvor han var brygger; han nævnes i kilderne 1619—1633⁵⁸. Sievert boede i Sønderborg, hvor han og hans hustru hyppigt var faddere⁵⁹. De fik 1621—1627 tre børn, Johan, Jürgen og Marin, mens et barn (af

et tidligere ægteskab?) er dødt allerede 1616⁶⁰. Han døde 1648, hustruen var allerede død 1639⁶¹. Noget tyder på, at de økonomiske vanskeligheder, som broderen Johan plagedes af i 1620'erne, også ramte ham, hvis erhverv i øvrigt ikke kendes (købmand?). 1628 solgte Sønderborg kirke nemlig amtsforvalter Hans Jeben en arvebegravelse, omtrent ved prædikestolen, »so beuorn semptlicke Lilliendahler hebben grauen, bemueren und verfertigen laten« for 200 mark lybsk, hvorefter Sievert fik de 60 på grund af familiens bekostning⁶².

Et familiemedlem, hvis relationer til de øvrige, ikke rigtig kan bestemmes, var Melchior Lilliendahl. Han var guldsmed og våbenstikker. 1622—1623 optrådte han i Sønderborg⁶³, og han gik konkurs i Plön 1653⁶⁴.

Hans den Yngres virksomhed som møntherre var næppe efter hans fyrstelige slægtninge, Christian IV og Frederik III af Gottorps, ønske. Ved et møntedikt 13. april 1622 ophævede de dels betaling med dobbeltskillinge efter vægt, dels gjorde de et forsøg på at få Hans den Yngres mønt gjort uanvendelig, idet de gjorde fremmed småmønt — incl. den der var præget i Hertugdømmerne — ugyldig⁶⁵. Hans den Yngre følte sig noget stødt over det, selv om han ikke ville nægte, at Mittelbachs nældebladsskillinge kunne have nogen mangel (bilag nr. XI). Forbuddet, der blev gentaget 25. oktober 1622⁶⁶, fik som nævnt den virkning, at Reinhardt ikke kunne komme af med sin småmønt og i stedet måtte præge dalere.

I Danmark blev 4 og 2 sk. lybsk nedsat til 7 og 3½ sk. dansk 16. august 1622⁶⁷, en forordning, der dog ikke blot ramte Hans den Yngres mønter, men også Christian IV's egne. De blev yderligere nedsat til 6 og 3 sk. 22. januar 1625 for et par måneder efter at blive opskrevet til 6 sk. 2 hvid og 3 sk. 1 hvid, hvad der bekræftedes 1629⁶⁸. Samme år dukkedes i øvrigt Hans' DS 1618 op i et møntedikt i Hertugdømmerne. Blandt en række dobbeltskillinge, der skulle gælde 1 sk. 8 penning, 1 sk. 7 penning og 1 sk. 6 penning, blev den sat lavest, altså til 1 sk. 6 penning⁶⁹.

Det kan i øvrigt diskuteres, om der eventuelt er blevet præget i Hans den Yngres navn efter hans død. Der findes nældebladsmønter med et slutciffer i årstallet, der meget vel kan læses som 3 (hvad det traditionelt er gjort på Møntsamlingen siden 1851 og i talrige, ældre trykte kataloger), omend 1-tallet absolut er en mulighed (nr. 13f)⁷⁰.

Det rimelige og på mange punkter naturlige ville være at afvise 1623-nældebladsmønterne. Netop i nældebladsmønterne ser vi så mange tilfældigheder og uenigheder, der tyder på stor hast, at et utydeligt årstal ikke kan overraske. Imidlertid havde man i Plön 1761 adskilligt mere kildemateriale, end vi nu kender⁷¹. Og i et plönsk memoriale i anledning af den på dette tidspunkt genoptagne udmøntning gennemgås de tidligere udmøntninger. Her tales om arkivefterretninger for »1618, 1620, 1621, 1622, 1623, 1625« etc.⁷². Der kendes ingen anden mønt, der kan placeres i 1623 end 2 skillingen. Desuden vides det, at Lilliendahl i hvert fald senere tillod sig at udmønte i en møntherres navn, efter at denne var død (se ovenfor). På dette grundlag er det vanskeligt helt at afvise, at der virkelig

kan have været tale om en udmøntning 1623 af nældebladsmønter, om end der stadig må stilles et spørgsmålstegn derved.

Man kan diskutere, hvad Hans den Yngre egentlig fik ud af sin møntherrevirksomhed. For de 700 rdr. i årlig forpagtningsafgift, der fastsættes i den eneste i sin helhed bevarede kontrakt, er ikke noget imponerende beløb. Men måske har hertugen tænkt på den prestige, der kunne ligge i at slå mønt, skønt der her vel først og fremmest kunne være tale om de »Ehr- und Schaufennige«, der omtales i 1618-kontrakten⁷³.

Måske har hertugen her ladet sig inspirere af sin svigersøn, Philip II af Pommern-Stettin, der — selv møntsamlers⁷⁴ — lod sin møntinteresse få udtryk i en række smukke mindemønter. Således firedobbelt, dobbelt (se fig. s. 69) og en enkelt daler samt $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{8}$ daler i anledning af hans stedmoder Annas død 1616 (også hun var en datter af Hans den Yngre)⁷⁵. Også i anledning af sin hustru Sophies helbredelse fra en sygdom 1615 lod Philip præge en mindemønt⁷⁶. Men det var først ved Hans den Yngres egen bisættelse, i november 1622, at sådanne planer kom til udførelse, og en serie mønter, dobbelt, enkelt, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ daler (nr. 22—25) prægedes til uddeling blandt følger⁷⁷. De synes, hvad motiver angår, at være beslægtet med de pommerske mindemønter fra 1616⁷⁸. Flere af dem træffes ret hyppigt i samlinger, så de må være præget i et ikke helt lille antal (selvom deres relative almindelighed vel bl.a. skyldes, at mindemønter jo netop er beregnet til at blive gemt).

Hans den Yngres mønter kom ret vidt omkring. Dobbeltskillingerne ikke blot i det nordtyske og pommerske område, men de trængte også helt ned til Lausitz ved Böhmen (se fundliste II og kort I); heller ikke i Nederlandene var de ukendte⁷⁹. Rytterpenninge og nældebladsmønter var som nævnt almindelige i Christian IV's riger og lande, men kom aldrig videre, heller ikke i Østeuropa, hvad man kan se påstået i den ældre litteratur. De optræder ikke i de talrige fundoversigter, der i de senere år er publiceret af de østeuropæiske numismatikere. Således fra polsk side⁸⁰, fra sovjetrussisk side, hvor en del af Hviderusland m.v.⁸¹ og Letland⁸² er dækket samt fra tjek-kisk⁸³ og slovakisk side⁸⁴.

KATALOG OVER MØNTER OG MEDAILLER FRA HANS DEN YNGRE OG HANS SØNNER

Hertugens fulde titel var på latin: N. Dei Gratia Hæres Norvegiae, Dux Slesvici, Holsatiae, Stormariae et Ditmarsiae, Comes in Oldenburg et Delmenhorst (N. af Guds nåde arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve til Oldenburg og Delmenhorst). Denne titel genfindes på mønterne i forskellige forkortelser, undertiden også på tysk, ligesom det er dens bestanddele, der heraldisk gengives på hertugens våbenskjold (se fig. s. 15).

I kataloget redegøres kun for forskelle i bogstavering, ikke for diverse punkter og adskillelsetegn. Der er normalt kun gennemgået offentlige samlinger samt et udvalg af auktionskataloger over en del kendte privat-samlinger.

I. HANS DEN YNGRE 1604 (ff. ?) OG 1618—1622 A. *Prægning i Sønderborg 1604 (og følgende år?)*

1. Dobbeltskilling ($\frac{1}{16}$ daler), 1604.
 - a) IOHANS H Z SCHLESWIG HOLSTN
ANNO 1604
ringe omkring forsicens rigsæble
Lange nr. 531 a.
 - 1) KM, 3.48 gr. (Devegge 5507); 2) BR nr. 14 641, 3.07 gr.
 - 3) F, inv. nr. 13 899; 4—5) B, 3.52 og 2.81 gr.
 - b) IOHANS H Z SCHLESWIG HOLST
bagsiden som a), men ingen ringe omkring rigsæblet.
 - 1) KM, 3.32 gr. (GP 888, H. Mayntzhusen 1883); 2—4) A.
 Muligvis har udmøntningen også omfattet skilling og søsling lybsk.

De omtales i dansk forordning af 4. aug. 1605; skillingen omtales også i Nordtyskland 1608 (se s. 68).

B. *Prægning i Reinfeld 1618—1620*

Når intet andet er anført, har mønterne møntmestermærke for Tobias Reinhardt, .

Af dobbeltskillingene kendes to samtidige lødighedsprøver:

- I. Lübeck, 23. jan. 1619 (bilag nr. IV)
grovvægt: 2.075 gr., lødighed 465 ‰, finvægt: 0.965 gr.
- II. Gadebusch i Mecklenburg, 27. okt. 1621 (Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 501).

Dobbeltskillingen blev sammen med en række andre dobbeltskillinge befundet af rigtig lødighed, nemlig 469 ‰.

2. Guldgylden, 1619.

IOHAN D G HÆRES NOR
DVX SCHL E HOL C I O E D 1619
Lange nr. 527.

1) KM, 3.15 gr. (GP 888, H. Mayntzhusen); 2) Sidst kendte samling H. Müller Alinhof, IV, 1940, nr. *3563 (ex W. Vogel (VIII), 1927, nr. *1526, ex H. v. Saurma-Jeltsch, 1898, nr. *2528).

3. Dobbeltskilling (DS), 1618.

- I. Uden møntmestertegn, Lange nr. 535 a.

a) IOHAN D G HÆRES NOR
D SCHL E H C I O E D 18

1) BR nr. 14 643, 1.96 gr.; 2) K; 3) B (Malchin-fund).

b) IOHAN D G HÆRES NOR
DVX SCHL E H C I O E D 18

1) H, 2.26 gr.

- c) IOHAN D G HÆRES NORV
DVX SCHL E H C I O E DE 18
1) K.
- d) Forside som c).
D SCHL E H C I OLD E D 18
Lange nr. 535 A.
Kendes med Bremens kontramarkering, nøgle.
1) K.

II. Med møntmestertegn, Lange nr. 535 b.

- a) IOHAN D G HÆRES NOR
D SCHL E H C I O E D 18
1) KM, 2.12 gr. (GP 888, H. Mayntzhusen); 2) K; 3) A; 4—6) B (to stk. fra Malchin-fund).
Kendes med kontramarkering for Rostock, Ro, B; galvano i K.
- b) IOHAN D G HÆR NORV
bagside som a).
1) KM, 2.17 gr. (GP 888, H. Mayntzhusen).

4. Dobbeltskillings (DS), 1619.
IOHAN D G HÆRES NOR
D SCHL E H C I O E D 19
Lange nr. 536.
1—2) KM, 1.84 gr. (GP 888, H. Mayntzhusen), 2.11 gr.; 3—4) BR nr. 14 648—14 649, 2.05 gr., 2.28 gr., 5—6) F, inv.nr. 13 900—13 901; 7—8) K (det ene stk. galvano); 9) H, 2.03 gr., 10—18) B (8 stk. fra Malchin-fund, nr. 190); 19) D, inv.nr. 6 004.

Kendes med kontramarkeringer fra Stralsund med kors som Friederich nr. 253, KM, 1.53 gr. (GP 982, Alfr. Benzon, 1888, 3, nr. 840) og uden kors, KM, 1.87 gr. og for Hamborg, BR nr. 14 650, 1.77 gr.

5. Dobbeltskilling ($\frac{1}{10}$ daler), 1618.
Lange nr. 532.

a) IOHAN D G HÆRES NOR
D SCHL E H C I O E D 18

1) KM, 2.01 gr.; 2) BR nr. 14 642, 2.02 gr.; 3—4) K; 5) H, 2.25 gr.;
6—7) B (Malchin-fund).

Kendes med kontramarkering for Bremen, K (galvano, Lange nr. 532 A).

b) IOHAN D G HÆRES NORWG
D SCHL E HO C I O L E D 1618

1—3) K; 4—5) B (Malchin-fund).

Kendes med kontramarkering for Stralsund, KM, 1.78 gr., og Rostock, K (Lange nr. 532 b).

c) forside som b).

D SCHL E HO C I O E D 1618

1) B (Malchin-fund nr. 180).

6. Dobbeltskilling ($\frac{1}{16}$ daler), 1619.

÷ Lange.

a) IOH D G HÆ NOR

MATTHIAS D G R IM S A 619

(Matthias Dei Gratia Romanorum Imperator Semper Augustus/ M. af Guds nåde Romernes kejser, altid ophøjet).

1—2) K; 3) B (Malchin-fund nr. 188).

b) IOHA D G HÆ NOR

bagside som a).

1) K (som Malchin-fund nr. 187).

7. Dobbeltskilling ($\frac{1}{16}$ daler), 1619.

a) IOHAN D G HÆRES NOR

D SCHL E H C I O E D 19

Lange nr. 533.

1) BR nr. 14 644, 1.98 gr.; 2) F, inv.nr. 13 902; 3—6) K, vægt af ét stk. 1.58 gr.; 7) A; 8—10) B, vægt af ét stk. 1.99 gr. (Malchin-fund nr. 181).

b) IO D G H NO

DVX SL HOL CO O E D 619

Lange nr. 533 A a.

1) KM, 2.02 gr. (FP 192, Alslev-fund); 2—3) BR nr. 14 645, 1.90 gr., 14 646, 1.80 gr.; 4) ST; 5) F, inv.nr. 13.903; 6) A; 7) H, 1.91 gr.; 8—10) B (Malchin-fund 182); 11) D, inv.nr. 6 003.

Findes med kontramarkering PL, der af K. Friederich med forbehold henføres til Plau (s. 81 f.), men vel snarere skal henføres til Plön, se

- bilag nr. VIII, K og B (1.52 gr.); desuden med kontramarkering for Hamborg, som Friederich nr. 143, A, B og K (galvano), Rostock, cf. Friederich nr. 240—241, B (Malchin-fund nr. 466) og K (galvano), Mecklenborg, cf. Friederich nr. 179 samt s. 51 og s. 66, K (galvano) samt Pommern-Wolgast, 3 stralsundske skilling Friederich nr. 226—227, BR nr. 14 647, 1.40 gr.
- c) forside som b).
DVX SL HOL CO OL E D 619
1) KM, 1.91 gr. (GP 888, H. Mayntzhusen); 2) F, inv.nr. 13 904; 3) K; 4—5) B (Malchin-fund nr. 183).
- d) IO D G H N D S E H
DVX SL HOL CO OL E D 619
1) F, inv.nr. 13 907; 2) A.
- e) IOHA D G HÆ NOR
bagside som d).
Lange nr. 533 A b.
1) KM, 1.75 gr.; 2) F, inv.nr. 13 905; 3) K, 1.99 gr.; 4) B (Malchin-fund nr. 184).
Findes med kontramarkering for Rostock, B (Malchin-fund nr. 467) og K, (to stk., den ene galvano), Mecklenborg, K (galvano), Greifswald, som Friederich s. 46, 3 sechslinge, F, inv.nr. 13 906 samt Friedland(?) i Mecklenborg, som Friederich nr. 107, B, 1.75 gr.
- f) forside som e)
bagside som b).
1) B (Malchin-fund nr. 185).
- g) IOH D G HÆ NOR
bagsideindskrift vistnok som d), og det oplyses at møntmestermærke manglede samt at stykket var kontramarkeret for Stralsund og Greifswald. Fandtes i Pasewalk-fundet, R. Schmidt i HBN 12/13, 1959, s. 133 nr. 6 a. Sammesteds skal der også være fundet $\frac{1}{16}$ dlr. med skjold og hjelmtegn som 1619, bagside som 1618 og årstal 1617 samt kontramarkering for Greifswald. Indskriften gengives således: IO D G... /HER NOR DUX SLES E HO 617, anf. arb., s. 132, nr. 1.
8. Dobbeltskillings ($\frac{1}{16}$ daler), 1620.
Tegning som nr. 7.
Lange nr. 534.
a) IO D G H NO
DVX SL HOL CO O E D 20
1) KM, 1.52 gr. (gennemboret; KP 1117, F. C. Bech, II, nr. 1723); 2—4) K, vægt af ét stk. 1.81 gr.; 5) H, 1.79 gr.
- b) forside som a).
DVX SL HOL CO O E D 620.
1) B (Malchin-fund nr. 186?).

9. Søsling ($\frac{1}{64}$ daler), 1619.

a) IO D G HÆ NO

DVX SL H C O E D 619

Lange nr. 537 b.

1) KM, 0.73 gr.; 2) BR nr. 14 652, 0.71 gr.; 3) K.

b) IOH D G HÆ NO

bagside som a).

Lange nr. 537 a.

1) K.

c) IOH V G G HÆ NO

DVX SL H C O E D 619

1) KM, 0.69 gr.; 2) BR nr. 14 651, 0.74 gr.; 3) K, 0.67 gr.

Søslingen er fundet 1778 ved Nyborg i et større fund af småmønt, nedlagt o. 1630, FP 74 C samt G. Galster i NNA 1937, s. 95. Det ene (eller begge?) stykker i KM stammer herfra.

C. Prægning i Reinfeld 1620—1621

Møntstedets mærke var muligvis en svane, men der er dog ingen særlig grund til at tro, at periodens mønter uden svane er præget på et andet møntsted. Møntmester Christoph Mittelbach. Ifølge oplysninger fra 1622 (bilag nr. IX) skulle 2 skilling lybsk i denne periode udmøntes således: grovvægt 0.978 gr., lødighed 888 $\frac{0}{100}$, finvægt 0.868 gr.

En ikke nærmere bestemt nældebladmønt (nr. 11, 13 eller 14) (FP 3108.11 572) prøvedes af Statens kontrol med ædle Metaller, juli 1971, finhed 900 $\frac{0}{100}$.

10. Rytterpenning, 2 skilling lybsk, uden år (1620).

Lange nr. 540.

a) Under hestens forben en svane, højre sværd bærende arm skjult bag kroppen, indskriftens bogstaver 1.5 mm høje.

IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV
SCHL HOL

2 S L

Blandt de i KM værende stykker:

1—2) 0.99 gr. (FP 456, Bodum kirke), 0.96 gr.; 3—5) 1.06 gr.; 0.96 gr., 0.93 gr. (FP 3108.11475—11477, Balle-fund); 6) BR nr. 14 671; 7) OD; 8) ST; 9) H, 0.93 gr.

- b) Ingen svane, højre sværdbærende arm ses tydeligt, indskriftens bogstaver 2 mm høje, flere indskriftsvarianter, NORWEGEN, HER-TOG, GOTTES.

Blandt de i KM værende stykker:

1—5) 0.98 (2) (FP 456, Bodum kirke og FP 813.72, Horsens), 0.93 (FP 813), 0.99, 0.89; 6—10) 1.02 (2), 1.01, 0.97, 0.90 (FP 3108.11470—11474, Balle-fund).

11. Nældebladmønt, 2 skilling lybsk, 1620.

Lange nr. 541.

Forskellige indskriftsvarianter

IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV
SCHL HOL,

IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWEG HER ZV
SCHLE HOL,

IO... VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV
SCLES HOL,

IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE SCHLES HOLS
bagsiden ens, 1620 2 S L

Fra KM kan anføres følgende:

1—5) 1.02 (GP 888, Mayntzhusen), 1.01 (GP 982, A. Benzon II, nr. 845), 0.95, 0.92, 0.87 (FP 813, Horsens); 6—25) 1.06, 0.99, 0.98 (2), 0.97 (2), 0.95, 0.94, 0.93 (3), 0.92 (3, heraf 1 gennemboeret), 0.91, 0.90 (3), 0.89, 0.84 (FP 3108.11478—11497, Balle-fund).

Findes med indskrift IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV SCHLE HO, hvor der til V og W er brugt omvendt A.

1) KM, 0.89 gr. (FP 456, Bodum kirke); BR nr. 14 653, 0.97 gr.

Anden variant med årstal 16200, KM (FP 3108.11498, Balle-fund).

12. Nældebladmønt, 4 skilling lybsk, 1621.

IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV SCHL HOL

IIII SCHIL LVBISCH 1621

÷ Lange.

1) KM 1.91 gr. (GP 888, Mayntzhusen).

13. Nældebladmønt, 2 skilling lybsk, 1621.

Lange nr. 542.

Almindeligste type har:

a) IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV SCHL HOL

men desuden findes:

b) IOHANS VAN GOTTS GNA ERWE ZV NORWE HER ZV SCHLE HO

c) IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWEG HERT ZV SCHLE HOL

og hvor V og W er dannet af omvendt A, G af omvendt D:

d) IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWEG HERT ZV SCHLE HOL

bagside: 2 S L 1621.

Mønten er den almindeligste af alle Hans den Yngres mønter og findes i næsten alle offentlige samlinger.

Fra KM kan nævnes

1—6) 1.01, 0.96 (2), 0.95 (FP 813, Horsens), 0.94, 0.88, 0.80; 7—32) 1.03, 1.01, 1.00, 0.98 (2), 0.97 (2), 0.96 (3), 0.95, 0.94 (2), 0.93 (2), 0.92 (2), 0.91 (2), 0.90 (2), 0.89, 0.87 (2), 0.65, 0.64 (FP 3108.11499—11524, Balle-fund).

- e) Med forside som a) og 2 S L 1621, hvor 1 er tydelig stemplet over 0, kan fra KM nævnes:

1—8) 0.96, 0.95 (2), 0.85 (FP 813, Horsens), 0.83, 0.82, 0.80, 0.69 (som b)—d); 9—39) 1.00, 0.97, 0.95 (7), 0.94 (6), 0.93 (3), 0.91 (2), 0.89 (3), 0.88 (3), 0.86 2), 0.83, 0.77, 0.73 (FP 3108.11525—11555, Balle-fund).

- f) Med forside som a) (var. med GOT), men bagsidens årstal kan læses som 1623 (Lange nr. 547—548). Skønt en sådan udmøntning efter hertugens død må anses for tvivlsom, kan læsningen 1623 ikke helt afvises, men læsningen 1621 er nok så rimelig (se s. 74 f.).

Fra KM kan nævnes:

1—4) 0.96, 0.95, 0.92, 0.87; 5—16) 0.97 (2), 0.94, 0.93 (3, heraf 1 gennemboret), 0.92, 0.91 (3), 0.89, 0.80 (FP 3108.11556—11567, Balle-fund).

14. Nældebladmønt, 2 skilling lybsk, uden årstal.
÷ Lange.

- a) IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORW HER ZV
SCHL HOL
1—2) KM, 1.01, 0.88 gr. (FP 1954.109, Viby).
- b) IOHANS V GOTT GNA ERW ZV NORWEGEN HER ZV
SCHLES HOLST
1—3) KM, 0.93 (FP 3108.11610, Balle-fund), 0.90 (FP 1954.107, Viby), 0.82 gr.; 4) BR, nr. 14 674, 0.96 gr.; 5) H.
- c) IOHANS V GOTTE GNAD ERWE ZV NORWEGEN HERT Z
SCHLESW HOLSTE
1) KM, 0.93 gr. (FP 456, Bodum kirke).
- d) IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE HER ZV
SCHLE HO
1—2) KM, 0.94 (FP 3108.11611, Balle), 0.84 gr. (FP 1954.108, Viby); 3) BR, nr. 14 673, 0.88 gr.
- e) IOHANS VAN GOTT GNA ERWE ZV NORWE
SCHLES HOLS
1) BR, nr. 14 675, 0.98 gr.; 2) Å, 0.97 gr.; 3) OS, 0.88 gr.

Alle med bagsiden 2 S L

D. Prægning i Reinfeld 1622

Møntmester Tobias Reinhardt. Kun møntmestertegn på daler og kvartdaler. Ifølge kontrakten skulle 2 skilling lybsk, der nu næppe kendes, udmøntes med grovvægt 0.995 gr., finhed 888 ‰ og finvægt 0.883 gr.

15. Rytterpenning, 4 skilling lybsk 1622.

Svane under hestens forben.

IOHANS VAN GOTT GNA ERBE ZV NORWE HER ZV
SCHL HOL 16ZZ

4 S L

Lange nr. 539 og 539 A.

1) KM, 2.18 gr. (mærket Ampach, men mgl. i dennes katalog); 2) BR, nr. 14 669, 2.14 gr.; 3) OD; 4—5) K, 2.17, 1.63 gr. (årstal afskåret); Omtales af J. Appel: Münzen u. Medaillen der weltlichen Fürsten etc., III, 1, Wien 1824, s. 412, nr. 1453.

16. Daler, 1622.

IOHANNES D G HÆRES NORWEGIÆ DUX SL
ET HOLS C I OL E DE 6ZZ

Lange nr. 529 c.

1) KM, 28.43 gr. (GP 888, Mayntzhusen); 2) BR, nr. 14 663, 28.66 gr.;
3) F, inv.nr. 13 919 (sign. v. Thiemen, kat. nr. 794, 1907); 4) K, 28.67
gr.; 5) B, 29.01 gr.; 6) ex Samml. H. Müller Alinenhof, IV, 1940,
nr. 3565.

17. 1/4 daler, uden år (1622)

IOHANNES D G HÆRES NOR D S
E HOL C OL E D

Lange nr. 530.

1) E, inv.nr. 29 320, 6.98 gr.

E. Udmøntning i Sønderborg 1622

Møntmester Johan Lilliendahl. Kun nr. 21 har (muligvis) møntmester-
mærke , dobbelt lilie. Udmøntningssted og møntmester kan ikke be-
tragtes som definitivt fastslåede.

18. Döbeltdaler, 1622.

IOHANNES D G HÆRES NORWEGIÆ DVX SCHL
ET HOLS C I OL E DEL 622

Lange nr. 528.

- 1) BR, nr. 14 661, 57.37 gr. (L. Mikocki nr. 3362); 2) ST, 57.06 gr.;
3) E (iflg. Lange), 57.46 gr. (Reichel V, s. 112 nr. 40).

19. Daler, 1622.

a) som nr. 18.

Lange nr. 529 a.

1—2) KM, 28.52 (FP 422, Horsens), 28.40 gr. (GP 888, Mayntz-
husen); 3) BR nr. 14 662, 28.57 gr.; 4) OD; 5) F, inv.nr. 13 917
(auktion Helbing, München, 3. febr. 1912, utvivlsomt Samml.
Zschiesche & Köder, Leipzig, nr. 9548); 6—7) Vogel (VIII) nr.
1527—1528; 8) H. Müller Alinenhof IV, nr. *3564; 9) W. Koch, I,
nr. *1134 (= A. Roeper, III, nr. *3170).

b) forside som a).

ET HOLS C I OL E DE 622

1) KM, 28.54 gr. (v. Essen nr. 904); 2) A.

c) fejl i midtskjoldets oldenborgske våben.

Lange nr. 529 b.

1) B, 28.33 gr.

Hans den Yngres daler omtales i J. D. Köhler: Münz-Belustigung VII,
1735, s. 273—274 (illustr.) og D. S. Madai: Vollständiges Thaler-
Cabinet, I, 1765, s. 415, nr. 1287 = Madai's Sammlung 1788, s. 259,
nr. 3604; Reichel V, s. 113 nr. 41.

Daleren fandtes (1 stk.) 1878 ved Grammentin (Kr. Malchin, Bz. Neu-
brandenburg) i fund nedlagt o. 1632, i alt 286 stk. Dr. Sterck, Baltische
Studien, bd. 29, Stettin 1879, s. 134—138. — Jfr. fundliste I, nr. 24.

20. 4 skilling lybsk, 1622.

Ingen svane under hestens ben.

IOHANS VAN GOTT GNA ERBE ZV NORWE HER ZV
SCHL HOL 1622

4 S L

Lange ÷.

1) KM, 2.14 gr. (KP 605, L. C. Nielsen, 1878); 2) BR, nr. 14 668, 2.12 gr. (gennemboret).

21. Søsling ($\frac{1}{88}$ daler), 1622.

I forsidents firpas en rytter.

IOHANNES D G DVX
SLES E HOLS 622

Lange nr. 538.

1) KM, 0.55 gr. (BP 483, C. F. Herbst, 1858). Kendes desuden fra to fund: 1) Kråkenes, Norge (fundliste I, nr. 28); 2) to varianter var i fundet 1931 ved Reinbeck (Kr. Stormarn, Schleswig-Holstein), i alt 397 stk., nedlagt o. 1636. O. Schulenburg i FMZ, N.F., I, 1932, s. 474—475.

22. Dobbelt daler, mindemønt, 1622.

IOHANNES D G HÆRE NORWGIE DVX SCHL

ET HOLS STOR ET DIT C I O ET DELM

VIVE MEMOR LETHI (Leve mindet om døden).

G G G M F, der kan læses som Gottes Güte Gibt Mir Frieden eller Gott Gebe Glück Mit Frieden; mindre sandsynlig er Gottes Guter Geist Mich Führe.

NATVS AO 1545 DIE 25 MARTII OBIIT AO 1622 DIE 9 OCTOBR
VIXIT ANNOS 77 MENSES 6 DIES 14

(født 25. marts 1545, død 9. okt. 1622, levede 77 år, 6 måneder, 14 dage).

Lange nr. 543.

1) KM, 57.07 gr. (v. Essen 1834, nr. 905); 2) BR, nr. 14 667, 57.50 gr.; 3) ST, 57.46 gr.; 4) F, inv.nr. 13 920; 5) A; 6) W, inv.nr. 17 311 NPoMN, 56.74 gr.; 7) Samml. A. Roeper, III, nr. *3178 (ex Vogel VIII, nr. *1529); 8) Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3573; 9) Samml. W. Koch, I, nr. *1135.

D. S. Madai, I, 1765, s. 416 nr. 1289; Madai's Sammlung 1788, s. 259 nr. 3605; Reichel V, s. 113, nr. 43.

23. Daler, mindemønt, 1622.

Som nr. 22.

Lange nr. 544.

1) KM, 28.54 gr. (A. C. Mohr, 1847, nr. 3841); 2) BR, nr. 14 665, 28.62 gr.; 3) F, inv.nr. 13 921; 4) K, 28.33 gr.; 5) H, 28.36 gr.; 6) B, 28.67 gr.; 7) Samml. A. Roeper III, nr. *3179 (= Samml. Vogel VIII nr. 1530); 8) Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3574; 9) Samml. W. Koch, I, nr. *1136 (= Samml. Wormser nr. 1082).

Publiceret med illustr. i Der Historischen Remarques über die neuesten Sachen in Europa, IX, 1707, Hamburg 1708, s. 401—403; (Mich. Lilienthal:) Auserlesenes Thaler-Cabinet, 2. Aufl. Königsberg 1730, s. 172, nr. 535; D. S. Madai, I, s. 415, nr. 1288; Reichel V, s. 113, nr. 44.

Et stykke med forside som nr. 23 og bagside som nr. 16 eller nr. 19 beskrives i Vollständiges Thaler-cabinet, 2. Ausg., 1747, s. 449—450, nr. 1288.

24. $\frac{1}{2}$ daler, mindemønt, 1622.

IOHANNES D G DVX SLES ET HOLSATI
MEMENTO MORI (Husk Døden).

G G G M F (se under nr. 22).

NATVS AO 1545 DIE 25 MARTII OBIIT AO 1622
DIE 9 OCTOBRIS

VIXIT ANNOS 77 MENSES 6 DIES 14 (se under nr. 22).

Lange nr. 545.

1) KM, 14.31 gr.; 2) BR, nr. 14 666, 14.19 gr. (Wellenheim 1846, nr. 4970); 3—4) Saml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3575 (= Vogel VIII, nr. *1531) og nr. 3576; 5) Samml. A. Roeper III, nr. *3180.

25. $\frac{1}{4}$ daler, mindemønt, 1622.

a) IOHANNES D G DVX SLES HOLSA

DISCE MORI (Lær at dø).

G G G M F (se under nr. 22).

NATVS AO 1545 DIE 25 MARTII OBIIT AO 1622
DIE 9 OCTOBR

VIXIT ANNOS 77 MENSES 6 DIES 14 (se under nr. 22).

Lange nr. 546.

1) KM 7.24 gr.; 2) BR, nr. 14 667 (gennemboeret); 3) OD; 4) D, inv.nr. 6 010.

b) var. med MARTI og OCTOB

1) KM 7.00 gr. (GP 888, Mayntzhusen); 2) F, inv.nr. 13 922; 3) H, 6.96 gr. (gennemboeret); 4) B, 6.98 gr.; 5) D, inv.nr. 6 008; 6) Samml. Vogel (VIII), nr. 1532; 7) Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3577; 8) Samml. A. Roeper, III, nr. *3181.

F. Medailler

Til de nærmere omstændigheder ved medaillernes fremstilling kendes intet.

26. Hans den Yngre og Agnes Hedvig, 1605.
 IOHANS V G G E Z N H Z S HOLS 1605
 V G G A H G E Z A H Z S H 1605 (Von Gottes Gnade Agnes Hedwig
 Geborne Erbe(?) Zu Anhalt, Herzogin Zu Schleswig-Holstein).
 Lange nr. 526.
 Kun ét eksemplar kendes, i Gotha (Schlossmuseum, Münzkabinett).
 Herfra havde Lange galvanokopi, og KM fik 1904 gipsaftryk; ligeledes
 gips i F. — Medaillen er afbildet hos C. G. Heraeus: Schaumünzen.
 Bildnisse der regierenden Fürsten, (1729), udg. Wien 1829, tvl. 23.39
 (forsiden) og tvl. 37.7 (for- og bagsiden), men den findes ikke i Samm-
 lung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen, Wien (meddelt af B.
 Koch, sept. 1970).
27. Hans den Yngres »kontrafej« i guld (d.v.s. guldmedaille med portræt).
 Kendes ikke mere, men omtales en række gange 1589—1618.
- 1) Foræret 1589/90 til Hans v. Schweinichen, hofmarskal hos Hans
 den Yngres første svigersøn, Friedrich IV af Liegnitz-Brieg (Legnica-
 Brzeg). Kaldes »bildnis« og angaves at have en værdi af 12 floriner
 (Schweinichen: Denkwürdigkeiten, ed. 1878, s. 362).
 - 2) 1591 foræredes en kæde af 200 rhinske gyldens værdi med »bildnis«
 til Friedrich IV selv (sammesteds, s. 389).
 - 3) 1592 forærede Hans den Yngre »sein bildnuss in golt... mit edel
 gestein versetzt« til A. v. Mörsberg (dennes uudgivne rejsebeskri-
 velse).
 - 4) 1599 sælger Claus v. Bockwoldd godset Gnissow til Hans den Yngre
 for 32.000 rdr.; derudover får han 300 rhinske gylden til hustruen
 »neben sinem conterfey« (SHLA. A VII. 977. Kvittring fra C. v.
 B., 7. maj 1599.)
 - 5) Blandt datteren Anna Sabinas smykker ved brylluppet 1618 er også
 »ein gross guldin pantzerkette, darann hertzogk Johansen zu Schles-
 wiewg Hollstein conterfey«, kædens vægt 2 pund 14 lod (Rigsarkivet.
 Hans den Yngre. 15. Læg: Anna Sabina).

II. ALEXANDER AF SØNDERBORG 1624—1627 (ff.)

Udmøntning i Sønderborg

Møntmester Johan Lilliendahl, alle mønterne har møntmestermærke ☼.

28. Guldgylden, 1624.

- a) ALEXANDER D G HÆR NORW DVX
SCHLES HOLS S E DIT C I O E D 1624
Lange nr. 557.

1) K, 3.19 gr.; 2) Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3578
(= Vogel, VIII, nr. *1535).

- b) ALEXANDER D G HÆR NOR DVX
bagside som a).

1) KM (dobbeltpreget), 3.16 gr. (GP 888, Mayntzhusen); 2) B, 3.08 gr.

Blev atter præget o. 1633 af Johan Lilliendahl, men underlødigt. Efter hans egne oplysninger skulle lødigheden være 569 ‰, men ved en prøve i Lübeck fandtes den at være 521 ‰ (H. Buchenau i BfM, N.F. II, 1923, s. 210—211).

Stemplerne bevaret på KM (Stempelkatalog nr. I—II).

To stykker som a) og b) fandtes o. 1912 i guldgyldenfund i »Mitteldeutschland«, dep. o. 1633; auktion Rudolf Kube, Berlin, 18.—23. nov. 1912, nr. 1526—1527.

29. 3 skilling lybsk, »düttchen« ($\frac{1}{16}$ daler), 1625.

- a) ALEXANDER D G H N DVX
SLES HOLS S E D C I O E D 6Z5
XVI REIS DAL
Lange nr. 559.

1) KM, 1.56 gr. (sign. Ampach, men tilsyneladende ikke optaget i Numophylacium Ampachiani); 2) BR, nr. 14 676, 1.51 gr.; 3) OD; 4—6) OS; 7) ST, 1.36 gr.; 8—9) F, inv.nr. 13 924—13 925; 10) K;

11—12) A; 13—14) H, 1.44 og 1.39 gr. (sidste stk. gennemboret);
15) B.

b) forside som a.

SLES HOL S E D C I O E D Z5

Lange nr. 559 a.

1) KM, 1.40 gr. (GP 982, A. Benzon III, nr. 870).

Et stk. fundet 1939 i Sassenholtz, Kr. Bremervörde, Niedersachsen;
i alt 66 stk., nedlagt o. 1628. Br. Dorfman i HBN, I, 3, 1949,
s. 98—100.

30. Daler, 1626.

ALEXANDER D G HÆ NORWEG DVX SCHL

ET HOL S C I O L E DEL 626

Lange nr. 558.

1) KM, 28.80 gr. (A. C. Mohr, nr. 3844); 2) BR, nr. 14 677, 28.53 gr.
(Mayntzhusen); 3) B, 28.66 gr.

D. S. Madai, III, s. 284, nr. 3763; G. H. v. Essen, s. 74, nr. 906;
Reichel V, s. 113, nr. 45.

31. Daler, mindemønt, 1627.

Forsiden har omskrift som nr. 30, men i midtfeltet:

NATVS AO 1573 DIE 20 FEBRVARI OBIIT AO 1627 DIE 13 MAII
VIXIT ANNOS 54 MENSES 2 DIES 23

(født 20. febr. 1573, død 13. maj 1627, levede 54 år, 2 måneder, 23 dage). Alexander var formentlig født 20. jan. og ikke 20. febr., se s. 20 og s. 156, note 25.

Bagside som nr. 30.

Lange nr. 560.

1) KM, 28.19 gr. (Timm I, s. 256, nr. 108); 2) BR, nr. 14 678, 27.27 gr.; 3) ST, 28.28 gr.; 4) F, inv.nr. 13 926; 5) K, 28.34 gr.; 6) W, inv.nr. 17 310 NPo MN, 28.13 gr.; 7) Samml. Vogel (VIII) nr. 1536; 8) Samml. A. Roeper III, nr. *3183; 9) Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3579; 10) Samml. W. Koch, I, nr. *1137.

J. D. Köhler: Münz-Belustigung, XIV, 1742, s. 460; (G. H. v. Sander:) Sammlung rarer und merkwürdiger Gold- und Silbermünzen, 1751, s. 41—42, illustr.; Madai's Sammlung, 1788, s. 259, nr. 3606; v. Essen, 1834, s. 74, nr. 907; Reichel, V, s. 113, nr. 46; — Vollst. Thaler-Cabinett, 2. udg., 1747, s. 450, nr. 1290 og D. S. Madai, I, 1765, s. 416 nr. 1290 synes også at kende et stykke med bagsideårstal 1625.

32. 1/4 daler, mindemønt, 1627.

ALEXANDER D G DVX SLES HOLSA

NATVS AO 1573 DIE 20 FEBRVARI OBIIT AO 1627 DIE 13 MAII
VIXIT ANNOS 54 MENSES 2 DIES 23 (se under nr. 31).

Lange nr. 561.

1) KM, 6.89 gr.

BR nr. 14 679 synes at være forsølvet kobber og K skal være galvano af et blyafslag; Chr. Lange i BM, N. F. III, 1908—1910, s. 163 f. — Eneste ældre sted, mønten er omtalt, er i håndskreven fortegnelse (efter 1761), Univ. Bibl. Kiel, S. H. 19.

III. PHILIP AF GLÜCKSBORG 1632

Møntsted ukendt (Sønderborg eller Glücksborg?)

Møntmester Johan Lilliendahl, møntmestermærke ☼ .

33. Daler, 1632.

PHILIPPUS D G DUX SLES ET HOLSATIÆ
VIRTUTE EXPERIAMVR 632

(Vi lærer ved Dyden).

Lange nr. 736 a.

Ved de målte stykker er diameter 44 mm.

1) KM 28.69 gr. (Timm, I, s. 256, nr. 109 a); 2) BR, nr. 14 680, 28.86 gr.; 3) OD; 4) F, inv.nr. 13 938; 5) K, 28.73 gr.; 6—8) A; 9) B, 28.96 gr.; 10) Samml. Vogel (VIII), nr. 1538; 11) Samml. A. Roeper, III, nr. *3188; 12) Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3663.

Understempel på KM (stempelkatalog nr. III).

Som nr. 736 b anfører Lange et stykke uden årstal. Men det kan dog diskuteres, om der virkelig er præget mønter uden årstal. Således er Samml. H. Müller Alinenhof, IV, nr. *3664 uden årstal, men det skyldes at overkanten af stemplet (med årstal) er gået ud over møntblanketten; hos Glückstadt fandtes som nr. 5020 et stykke, der beskrives således: »U.A.? — dog ingen prægefejl.«, og endelig fandtes i Møntsamlingens Doubletauktion 1883 som nr. 1026 et stykke, hvor »Årstallet sees at være bortgraveret«.

En anden variant med større diameter anføres af Lange som nr. 736 c. Stykket findes stadig i E, diameter 46 mm, vægt 28.71 gr. Af samme art var vel H. Müller Alinenhof, IV, nr. 3665.

(Mich. Lilienthal:) Auserlesenes Thaler-Cabinet, 2. Aufl., 1730, s. 171, nr. 533; D. S. Madai, I, s. 416, nr. 1291 = Madai's Sammlung 1788, s. 259, nr. 3607; uden årstal, sammesteds, III, s. 284, nr. 5297; v. Essen, s. 74, nr. 908; Reichel V, s. 114, nr. 47.

IV. JOACHIM ERNST AF PLÖN. 1625—1626

Intet nærmere vides om udmøntningen, bortset fra at nr. 34 og 35 er signeret af Michael Andrea, MA.

34. Daler, 1625.

IOACHIM⁹ ERNEST⁹ D G HÆR NOR DUX SL
H S E D C I O E D

SUFFICIT MIHI GRATIA TUA DOMINE 1625

(Herre, Din nåde er mig nok) (9 er forkortelsestegn for -US).

Kendes både med stor og med lille brystplade.

Lange nr. 748.

1—2) KM, med stor brystplade samt senere påsat øsken og ring, 34.93 gr. (KP 474, J. M. Lappenberg, nr. 777) og med lille brystplade, 28.98 gr. (GP 888, Mayntzhusen); 3) K, lille brystplade, 28.51 gr.; 4) Samml. W. Koch, I, nr. *1139, lille brystplade.

Formentlig er det en Joachim Ernst daler af denne type, der 1890 blev fundet i Hildesheim; i alt 550 stk., nedlagt efter 1644. Fr. Tewes i Numismatisch-Sphragistischer Anzeiger, 21, 1890, s. 59.

D. S. Madai, III, s. 284, nr. 3764 = Madai's Sammlung 1788, s. 259, nr. 3609; Reichel V, s. 115, nr. 50.

35. Daler, 1625.

IOACHIM⁹ ERNEST⁹ D G HÆR NOR DUX SL HO
S E D C I O E D

FERDINAND⁹ II D G ROM IMPER SEMP AUG 1625

(Ferdinand II, af Guds nåde Romernes kejser, altid ophøjet, se også under nr. 34).

Lange nr. 749.

1) KM, med øskenspor, 28.06 gr. (GP 982, A. Benzon, III, nr. 875);

2) K, galvano efter original i Gotha.

Stemplerne var bevaret i Plön 1759 (P. Hansen: Kurzgefasste. . . Nachricht von den Holstein-Plönischen Landen, Plön 1759, s. 227).

Daleren var muligvis tidligere almindeligere, da B. N. Harz (i Historisches Verzeichniss. . ., fol. 13 r.) omtaler den således: »Dieser Thaler ist in Münzcatologen, die hier (in Hamburg) verkauft sind, verschiedentlich vorgekommen«.

D. S. Madai, III, s. 284, nr. 3765 = Madai's Sammlung, 1788, s. 259, nr. 3610.

36. Guldgylden, 1626, nu ukendt.

IOACHIM ERNEST D G Hæres NOR DUX SLES HOLS
og det holstenske (familie?)våben.

MONETA AUREA ROMANI IMPERII ANNO 1626

og rigsrønnen.

Indskriften gengives således af B. N. Harz (se ovenfor). Han havde kun set ét stykke; stemplerne var endnu (1761) bevaret i Plön.

P. Hansen gengiver indskriften således (anf. værk, s. 229):

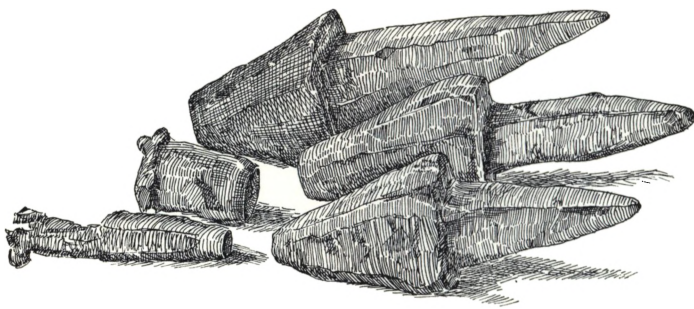
IOACHIM ERNST HÆRES NORVAGIÆ DUX SCHLESW HOLS
MONETA AUREA ROMANI IMPERII 1626

÷ Lange.

BEVAREDE MØNTSTEMPLER

Katalog over de på Den kongelige Mønt- og Medaillesamling opbevarede stempler fra de sønderborgske og glücksborgske hertugers udmøntninger. Alle stammer fra Rigsarkivet, hvorfra de gennem Nationalmuseets 2. afdeling 1919 er kommet til Møntsamlingen. Nr. IV er dog kommet direkte fra Rigsarkivet 1909. GP 1425 og 1655 a. Stemplerne er tidligere omtalt i NFM I, 1918, s. 217.

- I—II. Over- og understempel til Alexanders guldgylden, nr. 28, med prægeflader, der er stærkt skadede af rust.
Overstempel (med møntens bagside):
prægefladens diameter: 23 mm
længde: 13 cm
største oprindelige bredde: 3.5 cm
vægt: 0.6 kg
stærke spor af hammerprægning
Understempel (med møntens forside):
prægefladens diameter: 23 mm
længde: 25.5 cm
største bredde: 10 cm
vægt: 4.4 kg
- III. Stempel til Philips daler, nr. 33.
Overstempel (med møntens bagside):
prægefladens diameter: 44 mm
længde: 6.8 cm
største oprindelige bredde: 4.7 cm
vægt: 1.1 kg
stærke spor af hammerprægning
- IV. Stempel til planlagt daler for Christian af Glücksborg (1663—1698), Lange nr. 738. Aftryk er gengivet s. 118.
Understempel (med møntens forside):
prægefladens diameter: 41 mm
længde: 30.5 cm
største bredde: 11.5 cm
vægt: 6.7 kg

Stempler fra 1624 (eller indtil 10 år senere), 1632 og 1670'erne, bevarede i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Tegnede efter den i kataloget angivne orden (beg. fra venstre) af Ib Hjaltason, 1971.

Christian af Glücksborg (1663—1698). Aftryk fra stempel til påtænkt daler 1672 eller 1675 (stempelkatalog nr. IV). Lange nr. 738. Aftryk ved Ernst Weng.

Der kendes et blyafslag af planlagt daler for hertug Christian, 1672; bagsiden havde våben kronet af tre hjelme, H. Müller Alinenhof IV, nr. 3668 (ikke afbildet). Det vides ikke, hvor dette blyafslag nu befinder sig. J. C. Gude daterer dalerstemplet til 1675 (*Beschreibung. . . Münzen der Holstein-Glücksburgischen Häuser. . .*, 1781, s. 22); på hans tid fandtes endnu begge stempler i Glücksborg arkiv. Cf. Chr. Lange i *BM, N. F. III*, 1908—1910, s. 435—436.

Mindedaler over Sibylla Ursula af Braunschweig-Lüneborg (1629—1671), gift med Christian af Glücksborg (jfr. stempelkatalog nr. V). Bagsiden illustrerer et vers af Johannes Abenbaring, kap. 3, v. 5: Den, der sejrer skal... iføres hvide klæder, og jeg vil aldrig slette hans navn i livets bog, og jeg vil vedkende mig hans navn for min Fader og hans engle. Fremstillingen viser Sibylla Ursulas opståen fra de døde, Lange nr. 737, KM, Timm nr. 109 b. — Mønten er forholdsvis almindelig, og et eksemplar blev 1952 fundet i Låsby enge (Låsby sogn, Gern herred, Skanderborg amt). FP 2326 b. G. Galster i NNA 1953, s. 217.

Erindringsdaler, slået 1676 i Magdeburg af August af Plön-Nordborg. August var næstældste søn af Joachim Ernst af Plön, der før sin død 1671 gik på forlig med Danmark om arvefølgen i Oldenburg, som han mod godtgørelse gav afkald på, såfremt den blev ham tilkendt ved den kejserlige ret. Da domstolens kendelse 1676 var faldet, fik August så Nordborg på Als og andre godser. I den anledning slog han en del mønter og medailler, bl.a. denne, Lange nr. 767 b. Forsiden har under hertugens våben og titel indskriften Norburg, og bagsidens sindbillede illustrerer den latinske omskrift: Ved guddommelig velsignelse og kejserlig retfærdighed. KM.

- V. Stempel til mindedaler over Sibylla Ursula af Glücksborg, død 1671.
Lange nr. 737. Mønten er gengivet s. 119.
Understempel (med møntens forside):
prægefladens diameter: 52 mm
længde: 34.5 cm
største bredde: 10.5 cm
vægt: 7.1 kg

Endnu o. 1760 fandtes stemplerne til den plönske daler, 1625, og guldgylden, 1626 (nr. 35—36), bevaret i Plön.

FUND AF HANS DEN YNGRES MØNTER

Ved udarbejdelsen af listerne er der med støtte i Møntsamlingens Fundprotokoller (FP) tilstræbt fuldstændighed for mønter fundet indenfor Danmarks nuværende grænser. For Tysklands og Nord-Polens vedkommende bygger fortegnelsen i det væsentlige på de fundpublikationer, der (1970) er fortegnet af Numismatische Kommissions Fundchartei, Regesten (Museum für Hamburgische Geschichte), medens der for Sveriges og Norges vedkommende kun er foretaget udskrifter af trykt litteratur. De svenske fundoplysninger stammer fra Tillväxten fra Statens Historiska Museum (SHM), der — udkommet under forskellige former — dækker årene 1891—1969, suppleret med N. L. Rasmussens årsberetninger i Nordisk Numismatisk Årsskrift (NNÅ).

De danske svenskekrigsfund har hidtil ikke været publiceret tilfredsstillende, men summariske fortegnelser findes hos A. Olrik: Drikkehorn og Sølvtøj i det danske Nationalmuseum, Kbhvn. 1909; J. Wilcke: Renæssancens Mønt- og Pengeforhold 1481—1588, Kbhvn. 1951 samt G. Galster i Trap: Danmark, 5. udg., I—XIV, Kbhvn. 1953—1971.

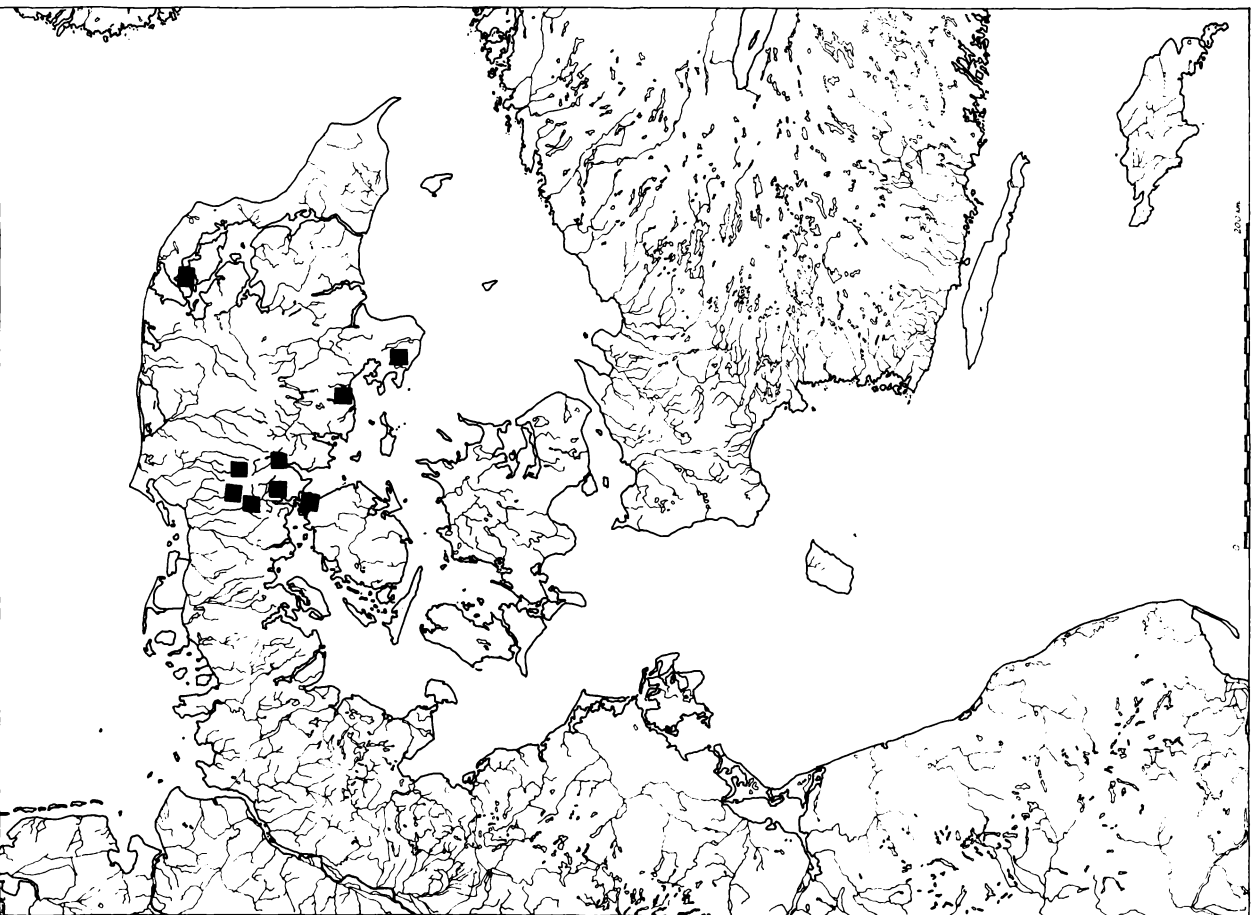
For nyttige vink og oplysninger takkes min kollega Kirsten Bendixen, der sammen med cand. phil. Birgitte Sørig udarbejder en publikation om mønter i svenskekrigsfundene fra Danmark, samt dr. Georg Galster, dr. Gert Hatz, Hamburg, og Bjørn R. Rønning, Oslo.

- I. Liste over rytterpenninge og nældebladsmønter i sluttede fund (se kort I og II).
- II. Liste over $\frac{1}{16}$ daler og dobbeltskillinge i sluttede fund (se kort II).
- III. Liste over løsfund af rytterpenninge og nældebladsmønter (se kort III).

- I. Liste over rytterpenninge og nældebladsmønter i sluttede fund (Se kort I og II).

Danmark (indenfor nuværende grænser)

1. Rytterpenninge, 2 sk. lybsk	6 stk.
Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620	3 stk.
1621	22 stk.
1623?	3 stk.
u. år	2 stk.
Slutmønt 1626. I alt 1070 stk.	

Fundkort I. Sluttede fund med Hans den Yngres rytterpenninge, 2. sk. lpsk ■.

Fundet 1880 i Bodum kirke, Revs hrd., Thisted amt.
FP 456; Olrik, s. 141; Wilcke, s. 467; Trap VI, 2, s. 668.

2. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 7 stk.
1621 22 stk.
1623? 6 stk.
u. år 2 stk.
Senere fundet 2 sk. lybsk u. år 1 stk.

Slutmønt 1627. I alt 870 + 15 stk.

Fundet 1870 på Dollerupgård, Skanderup sogn, Anst herred, Ribe amt.
FP 325—326; Olrik, s. 129 nr. 1; Wilcke, s. 458; Trap IX, 2, s. 951.

3. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 1 stk.
Slutmønt 1627. I alt 846 stk.

Fundet 1847 på Aaes mark, Søvind sogn, Voer hrd., Skanderborg amt.
FP 64; Antiquarisk Tidsskrift 1846—1848, s. 231—232; Olrik, s. 142
nr. 7; Wilcke, s. 426; Trap, VIII, 2, s. 719.

4. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 2 stk.
1621 12 stk.

Slutmønt 1630. I alt 330 stk.

Fundet 1852 i Hørmested sogn, Horns hrd., Hjørring amt.
FP 117; Wilcke, s. 430.

5. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 2 stk.
Slutmønt 1631. I alt 197 stk.

Fundet 1854 på torvet i Helsingør.
FP 132; Wilcke, s. 436—437.

6. Rytterpenning, 2 sk. lybsk 1 stk.
Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 2 stk.
1623? 1 stk.

Slutmønt 1643. I alt 334 stk.

Fundet 1922 i Nørre Bjert sogn, Brusk hrd., Vejle amt.
FP 1533; Wilcke, s. 494; Trap VIII, 3, s. 1195.

7. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 4 stk.
Slutmønt 1644. I alt 170 stk.

Fundet 1933 i Burschesgade, Randers.

FP 1813; Galster i NFM XIV, 1936, s. 171—172; Wilcke, s. 499; Trap
VII, 2, s. 620.

8. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 1 stk.
Slutmønt 1652. I alt 330 stk.

Fundet 1932 på Lengsholms hovedgård, Lendum sogn, Horns hrd.,
Hjørring amt.
FP 1780; Wilcke, s. 498—499.

9. Rytterpenninge, 2 sk. lybsk 2 stk.
 Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 2 stk.
 1621 8 stk.
 Slutmønt 1653. I alt 419 stk.
 Fundet 1859 i Tykhøjlet krat, Gadbjerg sogn, Tørrild hrd., Vejle amt.
 FP 189; P. Brock i Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,
 1871, s. 383—384, note 31; Olrik, s. 143 nr. 8; Wilcke, s. 444; Trap
 VIII, 3, s. 1100

10. Rytterpenning, 2 sk. lybsk 1 stk.
 Slutmønt 1654. I alt 39 stk.
 Fundet 1923 i Fitting, Vorbasse sogn, Slavs hrd., Ribe amt.
 FP 1558; Galster i NFM VII, 1925, s. 136; Wilcke, s. 495; Trap IX, 2,
 s. 924.

11. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 6 stk.
 1621 11 stk.
 Slutmønt 1655. I alt 227 stk.
 Fundet 1886 i Brogade, Rudkøbing.
 FP 533; Olrik, s. 136; Wilcke, s. 470.

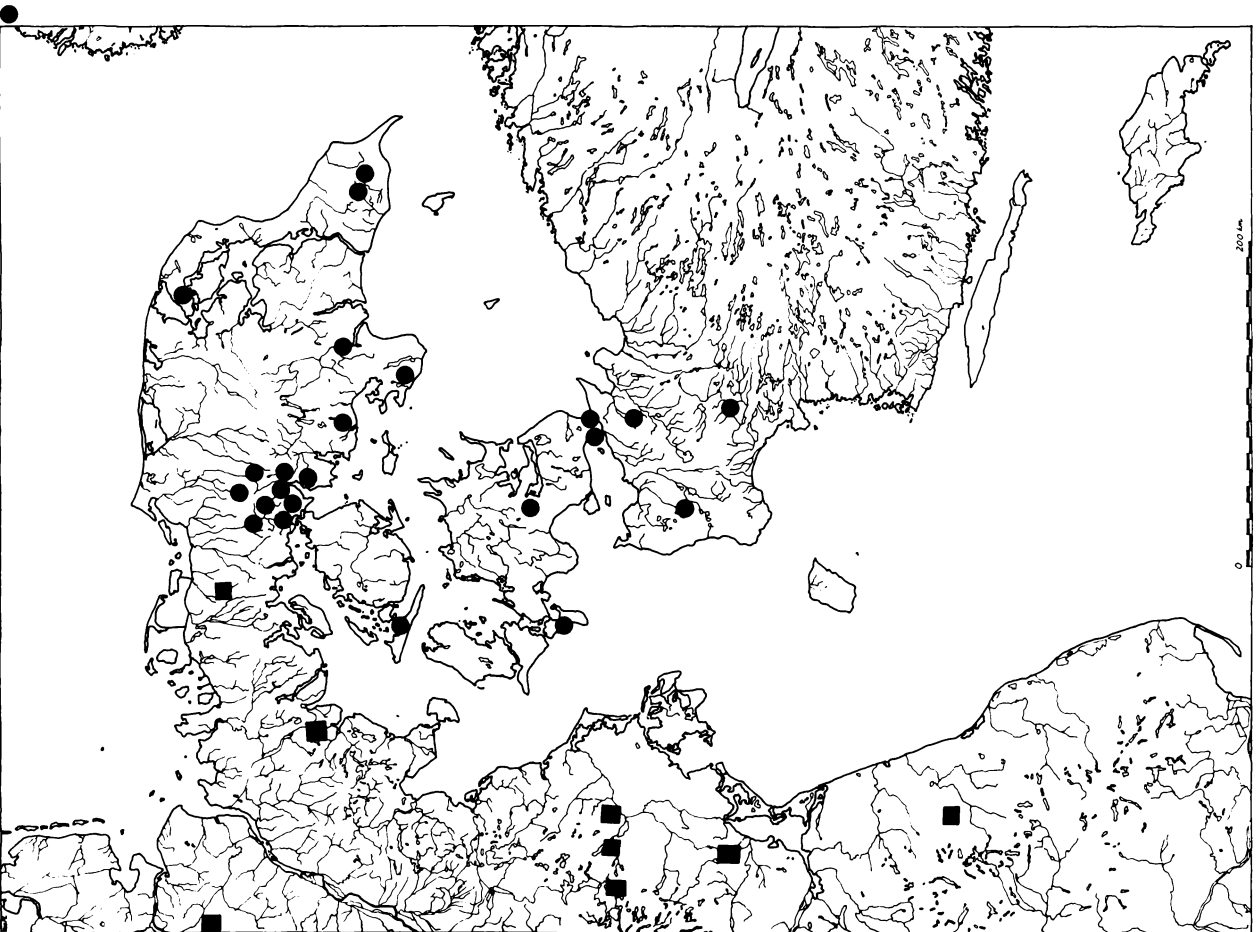
12. Rytterpenning eller nældeblad. 1 stk.
 »2 Schill. lübsch u. A«
 Slutmønt 1655. I alt 23 stk.
 Fundet 1892 på Hellenæs mark, Branderslev sogn, Lollands Nørre hrd.,
 Maribo amt.
 FP 669; Olrik, s. 145; Wilcke, s. 474.

13. Rytterpenning eller nældeblad.
 »2 Stkr. Toschilling L. fra Johan af Sønderborg«.
 Slutmønt 1655. I alt 27 stk.
 Fundet 1870 ved Køge jernbanestation.
 FP 327; Olrik, s. 145.

14. Rytterpenning, 2 sk. lybsk. 1 stk.
 Slutmønt 1655. I alt 38 stk.
 Fundet 1905 på torvet i Middelfart.
 FP 994; Wilcke, s. 483.

15. Rytterpenninge, 2 sk. lybsk 8 stk.
 Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 24 stk.

1621	65 stk.
1623?	14 stk.
ulæseligt år	29 stk.
uden år	2 stk.
- Slutmønt 1656. I alt 12.121 stk.
Fundet 1968 i Balle, Rosmus sogn, Djurs Søndre hrd., Randers amt.
FP 3108; Kirsten Bendixen i NNUM 1969, s. 224—227. Optællingen
er foretaget på grundlag af en fornyet gennemgang, hvis resultater af-
viger lidt fra tallene i Møntkataloget.
16. »2 Schill. (Rytterp.) 1621 og uden Aar« 5 stk.
Slutmønt 1656. I alt 108 stk.
Fundet 1867 i Plouglund, Grene sogn, Slavs hrd., Ribe amt.
FP 280; Olrik, s. 131; Wilcke, s. 453; Trap IX, 2, s. 918.
17. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 2 stk.
Slutmønt 1657. I alt 42 stk.
Fundet 1937 i Øster Starup sogn, Brusk hrd., Vejle amt.
FP 1922; Galster i NNÅ 1937, s. 184—186; Wilcke, s. 503; Trap
VIII, 3, s. 1213.
18. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 1 stk.
1623? 1 stk.
Slutmønt 1657. I alt 560 stk.
Fundet 1851 i Håstrup, Smidstrup sogn, Holmans hrd., Vejle amt.
FP 101; Olrik, s. 143, nr. 14; Wilcke, s. 429; Trap VIII, 3, s. 1176.
19. Rytterpenninge, 4 sk. lybsk 1 stk.
2 sk. lybsk 17 stk.
Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 35 stk.
1621 96 stk.
uden år 5 stk.
Slutmønt 1657. I alt 1545 stk.
Fundet 1900 i kælder på hjørnet af Nørregade og Graven, Horsens.
FP 813, Olrik, s. 143; Wilcke, s. 479; Trap VIII, 2, s. 456.
Sammesteds fandtes tre andre samtidige fund med 98, 105 og 101 store
sølvmonter, mest dalere. FP 811—812 og 814; Wilcke, s. 478—481.
20. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 2 stk.
1621 19 stk.
ubest. år 2 stk.
Slutmønt 1658. I alt 685 stk.
Fundet 1895 i Brøndstræde, Helsingør.
FP 694; Olrik, s. 146; Wilcke, s. 475.

Fundkort II. Sluttede fund med Hans den Yngres dobbeltselling ($\frac{1}{16}$ daler og DS) ■. Sluttede fund med Hans den Yngres 2. sk. lybke, nøldeblads mønt ●.

21. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 2 stk.
 1621 4 stk.
 1623? 2 stk.
 Slutmønt 1658. I alt 57 stk.
 Fundet 1885 i Svogerslev, Sømme hrd., Københavns amt.
 FP 526; Olrik, s. 145; Wilcke, s. 469.
22. Rytterpenninge, 2 sk. lybsk 1 stk.
 Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 2 stk.
 1621 4 stk.
 1623? 2 stk.
 uden år 3 stk.
 Slutmønt 1665. I alt 120 stk.
 Fundet 1938 i Viby, Ning hrd., Århus amt.
 FP 1954; Galster i NNÅ 1938, s. 183—184; Wilcke, s. 507.
23. Rytterpenninge, 4 sk. lybsk 1 stk.
 Nældeblad, 2 sk. lybsk (nærmere
 bestemmelse mangler) 11 stk.
 Slutmønt 1671. I alt (betydeligt?) flere end 45.
 Fundet 1849 i Oddermose, Kjeldby sogn, Møn.
 FP 81 b; Wilcke, s. 428.
24. Nældeblad, 2 sk. lybsk 1620 1 stk.
 1621 5 stk.
 Slutmønt 1672. I alt 377 (incl. Hans den Yngres daler, 1622).
 Fundet 1878 i Kildegade, Horsens.
 FP 422; Olrik, s. 142, nr. 8; Wilcke, s. 465; Trap, VIII, 2 s. 456.

Skåne

25. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 1 stk.
 Slutmønt 1656. I alt 77 stk. og 10 fragmenter.
 Fundet 1909 under en gærdestav, Björnekulla nr. 1 og 15, Björnekulla
 socken, Södra Åsbo härad, Kristianstads län.
 SHM 13812. Tillväxten 1909.
26. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1620 1 stk.
 1621 1 stk.
 Nældeblad (?), ubest. år 1 stk.
 Slutmønt 1673. I alt 282 stk.
 Fundet 1945 i præstegården, Sörby socken, Västra Göinge hrd., Kri-
 stianstads län.
 SHM 23452. Tillväxten 1945. N. L. Rasmusson i NNÅ 1946, s.
 198—199.

27. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621 1 stk.
 Slutmønt 1676. I alt 66 stk.
 Fundet 1966 i kv. Önnen, Veberöd, Torna hrd., Malmöhus län. Nu i
 Lunds Universitets Historiska Museum.
 N. L. Rasmusson i NNA 1967, s. 200.

Norge

28. Nældeblad (?), 2 sk. lybsk (år?) 11 stk.
 $\frac{1}{96}$ daler, 1622 1 stk.
 Slutmønt 1630. I alt 607 stk.
 Fundet ca. 1924 i Kråkenes, Birkeland prestgjeld, Fana hrd., Hordaland.
 Skønt det ikke siges i den summariske liste i Oslo, må det antages, at 2
 sk. lybsk fra Hans den Yngre er synonymt med nældebladsmønter,
 muligvis med enkelte rytterpenninge.
 Nu i Bergens Historiske Museum.
 H. Holst i NNA 1936, s. 22, nr. 20 og NNA 1940, s. 116, nr. 86.
 Supplerende oplysninger 1971 fra Bjørn R. Rønning, Oslo.

II. Fund af Hans den Yngres dobbeltskilling (DS) og $\frac{1}{16}$ daler. I publika- tionerne ofte under et kaldt dobbeltskillinge, en betegnelse, der i så fald anvendes her. (Se kort II.)

1. Dobbeltskilling, 1618 1 stk.
 1619 1 stk.
 Slutmønt 1619. I alt 946 stk.
 Fundet 1938 i Waren, Mecklenburg, Bezirk Neubrandenburg.
 O. Schulenburg i DM 1939, s. 352—354.
2. DS, 1618 1 stk.
 1619 1 stk.
 $\frac{1}{16}$ daler, 1619 1 stk.
 Slutmønt 1620. I alt 200 stk.
 Fundet 1859 i Alslev, Højst sogn, Slogs hrd., Tønder amt.
 FP 192; Wilcke, s. 445; Trap X, 2, s. 727.
3. Dobbeltskilling, årstal mangler, 1 stk.
 Slutmønt 1620. I alt ca. 200 stk., hvoraf 63 stk. blev gennemgået.
 Fundet 1902 i Woldisch-Tychow, nu Tychówko, pow. Bialogard, woj.
 Koszalin.
 Br. Dorfman i HBN, I, 1, 1947, s. 57 f., note 30 med henvisning til
 artikel af A. Suhle i Monatsbeilage der Belgarder Zeitung, 5, 1926, nr.
 12, s. 45—47.
4. Dobbeltskilling, 1619 1 stk.
 Slutmønt 1620. I alt (adskilligt?) flere end 25.

Fundet o. 1830 i Ottendorf, Kr. Rendsburg, Schleswig-Holstein.
 23. Bericht der Kgl. Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft,
 Kiel 1863, s. 62—63.

5. DS,	1618	2 stk.
	1619	6 stk.
$\frac{1}{16}$ daler,	1619	15 stk.
	1620	1 stk.
	1619, med Matthias	2 stk.
	1619, kontramarkeret med Rostock,	3 stk.

Slutmønt 1622. I alt 1127 stk.

Fundet 1912 i Malchin, Mecklenburg, Bez. Neubrandenburg.

E. Rappaport, Berlin, auktion 18.—19. februar 1913, s. 3—20, særlig
 s. 9—10 og s. 18—19. Fundet erhvervedes i sin helhed af museet i
 Berlin. Det er atter udførligt omtalt af R. Schmidt i HBN 12/13, 1959,
 s. 159—160.

6. DS, 1619	1 stk.
-------------	--------

Slutmønt 1622. I alt 75 stk.

Fundet før 1927 i Baruth, Kr. Bautzen, Bez. Dresden.

W. Haupt: Oberlausitzer Münzfunde des 16. bis 19. Jahrhunderts,
 Leipzig 1956, s. 41—43.

7. DS,	1618, kontramarkeret Anklam,	2 stk.
	1619, ktr.mark. Stralsund (2) og Greifswald (3)	5 stk.
	årstal utydeligt, ktr. mrk.	
	Stralsund	1 stk.
$\frac{1}{16}$ daler	1617 (!), ktr.mrk. Greifswald	1 stk.
	1619, ktr.mrk. Stralsund (2), Anklam (2), Greifswald (4) samt dobbeltstempling: Stralsund og Anklam, Stralsund og Greifswald	11 stk.
	1620, ktr.mrk. Anklam	1 stk.
	årstal utydeligt, ktr.mrk. Stralsund (2), Anklam	3 stk.

Slutmønt 1627. I alt 1117 stk.

Fundet 1952 i Pasewalk, Bz. Neubrandenburg.

R. Schmidt i HBN 12/13, 1959, s. 89—158.

8. Dobbeltskillings, 1619	2 stk.
Slutmønt 1630. I alt 124 stk.	

Fundkort III. Løsfund med Hans den Yngres rytterpeninge, 2 sk. løbsk ■ og nældebladsmanter, 2 sk. løbsk ●.

Fundet før 1931 i Nechen, en del af Eiserode, Kr. Löbau, Bez. Dresden.
W. Haupt: Oberlausitzer Münzfunde des 16. bis 19. Jahrhunderts. Leipzig 1956, s. 62—65.

9. Dobbeltskilling, årstal mangler, 1 stk.

Slutmønt 1632. I alt 286 stk.

Fundet 1881 i Damm, Altkalen Gemeinde. Kr. Malchin, Mecklenburg, Bez. Neubrandenburg.

E. Wunderlich i Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, bd. 53, Schwerin 1888, s. 317—338.

10. Dobbeltskilling, 1618 2 stk.
1619 1 stk.

Kontramarkerede med Bremens stempel som fundets øvrige mønter.

Slutmønt 1636. I alt 297 stk.

Fundet 1896 i Wietzen-Schwarzeheide, Kr. Nienburg, Niedersachsen.

E. Heye i Numismatisch-Sphragistischer Anzeiger, bd. 27, Hannover 1896, s. 25—28 og s. 35—38.

III. Løsfund af rytterpenninge og nældebladsmønter, alle fundne i kirkegulve. (Se kort III)

1. Rytterpenning, 2 sk. lybsk, fundet 1956—1957 i Nykøbing Sjælland.
FP 2519. G. Galster i NNÅ 1957—58, s. 224.

2. Rytterpenning, 2 sk. lybsk, fundet 1955 i Stenkyrka kirke, Lummelunda ting, Gotlands Norra härad.
SHM 26273. Tillväxten 1960. N. L. Rasmusson i NNÅ 1961, s. 171—172.

3. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621, fundet i Nylars kirke, Bornholm, 1881—1882.
FP 1642.

4. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621, fundet 1949 i Tårnby kirke, Bjæverskov hrd., Præstø amt.
FP 2249. G. Galster, NNÅ 1950, s. 166.

5. Nældeblad, 2 sk. lybsk, utydeligt år, fundet 1957 i Vorgod kirke, Bølling hrd., Ringkøbing amt.
FP 2533. G. Galster i NNÅ 1957—58, s. 225.

6. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621, fundet 1961 i Græshave kirke, Lollands Søndre herred, Maribo amt.
FP 2709. O. Mørkholm i NNÅ 1962, s. 262.

7. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621, fundet 1966 i Linå kirke, Gern hrd., Skanderborg amt.
FP 2943. O. Mørholm i NNA 1967, s. 181.
8. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621, fundet 1970 i Skt. Mikkel's kirke, Slagelse.
FP 3066. O. Mørholm i NNA 1971 (i trykken).
9. Nældeblad, 2 sk. lybsk, 1621, fundet 1937 ved udgravning af Knäred gamle kirke, Knäred socken, Höks hrd., Halland.
SHM 21744. Tillväxten 1937. N. L. Rasmusson i NNA 1938, s. 214.
10. Nældeblad, 2 sk. lybsk, ikke nærmere best. år, fundet før 1825 i Tønjum gamle kirke, Lærdal, Midtre Sogn, Sogn og Fjordane.
H. Holst i NNA 1953, s. 21 f.

MØNTSAMLINGER

Liste over (offentlige) samlinger, der 1968—1971 er gennemgået i forbindelse med undersøgelsen af Hans den Yngres mønter. Opstillet efter de forkortelser, der benyttes i kataloget.

- A Münzsammlung i Wilh. Ahlmann's bank (nu filial af Deutsche Bank), Rathausplatz, Kiel. Samlingen begyndt 1952.
- B Münzkabinett, Bode-Museum (tidl. Kaiser-Friedrich Museum), (Øst-) Berlin.
- BR L. E. Bruuns Mønt- og Medaillesamling, Frederiksborg slot, Hillerød.
- D Münzkabinett, Staatliche Kunstsammlungen, Dresden.
- E Eremitagen, Leningrad (se nedenfor).
- F Münzsammlung i Städtisches Museum, Flensburg. Alle mønterne stammer fra Jes Brodersens samling, erhvervet 1930.
- H Münzsammlung, Museum für Hamburgische Geschichte, Hamburg.
- K Münzsammlung, Landesgeschichtliche Sammlung der Schleswig-Holsteinischen Landesbibliothek. Heri indgår den bevarede del af Chr. Langes samling.
- KM Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København.
- OD Møntsamlingen på Fyns Stiftsmuseum, Odense.
- OS Universitetets Myntkabinett, Oslo.
- ST Kungl. Myntkabinettet, Statens Historiska Museum, Stockholm.
- W Gabinet Numizmatyczny, Muzeum Narodowe, Warszawa.
- Å Møntsamlingen i Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus.

Møntsamlingerne i British Museum, London, og Národní Muzeum, Praha, er blevet gennemset, men specielt interessante stykker fandtes ikke. På Gottorp slot, Slesvig, findes hverken i Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum eller i Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte mønter fra Hans den Yngre — den gamle samling fra Museum Vaterländischer Alterthümer, Kiel (cf. Kieler Münzkatalog, 1863, s. 46—49 og 1887, s. 63) er således blevet ødelagt under 2. verdenskrig (oplyst 1970). Fra Eremitagen, Leningrad er blevet tilsendt gipsr.

AUKTIONSKATALOGER OG PRIVATSAMLINGER

- Ampach Numophylacii Ampachiani Sectio I—III. Verzeichniss der von. . . Herrn Stifts-Regierungsrath Christian Leberecht von Ampach hinterlassene Münz- und Medaillen-Sammlung, I—III, welche zu Berlin durch. . . Rauch versteigert werden soll. Leipzig 1833—1835.
- Bech Fortegnelse over konferensraad F. C. Bech's efterladte møntsamling, II, Kbhvn. 1906.
- Benzon Alfred Benzons efterladte myntsamling, Kbhvn. 1888.
- Bruun (Georg Galster:) L. E. Bruuns mønt- og medaillesamling, Kbhvn. 1928. Opbevares på Frederiksborg slot.
- Devegge O. Devegge's mønt- og medaille-samling, II, Kbhvn. 1867.
- Doublet-auktion Fortegnelse over. . . danske, slesvigske og holstenske samt svenske mynter og medailler, som bortsælges ved. . . auction, 26. maj 1883. Kbhvn. 1883 (= P. Hauberg: Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings auktion over doubletter af overjægermester Siökronas og grosserer Mayntzhusens samlinger).
- v. Essen Verzeichniss der numismatischen Sammlung des verstorbenen Herrn Gerhard Hinrich von Essen. . . öffentlicher Verkauf. . . durch. . . Johannes Noodt, Catalog LXXXVIII, Altona 1834.
- Glückstadt Fortegnelse over den afdøde etatsråd Emil Glückstadt tidligere tilhørende mønt- og medaillesamling. . . Winkel & Magnussens auktioner nr. 25, Kbhvn. 1924 (= Numismatisk Forenings Medlemsblad, IX).
- Koch Sammlung Dr. W. Koch, Hamburg. Deutsche Münzen, I, Niedersachsen-Schlesien. Dr. Busso Peus Nachf. Auktion nr. 273, Frankfurt a. M. 1970.
- Lange Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen, Bd. II, Berlin 1912.
- Lappenberg Münzen und Medaillen aus dem Nachlass des Herrn Archivar, Dr. J. M. Lappenberg, welche am 21. Jan. 1867 durch den Auct. Chr. Meyer. . . verkauft werden soll, Hamburg 1866.
- Mayntzhusen H. Mayntzhusen, grosserer i Hamburg. Hans samling blev 1883 ved hjælp af en anonym gave indkøbt til KM. — Doubletter solgt ved Doubletauktion 1883.

- Mikocki Verzeichniss einer... polnischen Münz- und Medaillen-Sammlung, dann einer Sammlung von Münzen und Medaillen aller Länder... Versteigerung... Wien am 1. April 1850... verfasst von Leon Mikocki, Wien 1850. (M. var ejer af samlingen.)
- Mohr Fortegnelse over consul, overkrigscommissair August Christian Mohr's samling af skandinaviske mynter og medail-ler... auction, Kbhvn. 1847.
- Müller Alinenhof Sammlung † Oekonomierat Hinrich Müller Alinenhof, IV,... Schleswig-Holstein... Versteigerung 17.—19. Jan. 1940. Hans Meus Versteigerung nr. 13, Hamburg 1939.
- Nielsen Catalog over... samling af danske, norske, slesvigske og holstenske mønter... auktion ved J. Simonsen, Kbhvn. 1878. (Silke- og klædehandler L. C. Nielsens samling.)
- Reichel Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg, V, 1842 (trykt 1845?). (Efter Jacob v. Reichels død 1856 blev hans samling erhvervet til Eremitagen. De slesvig-holstenske mønters tal var vokset fra katalogets 102 til 193, B. v. Koehne i Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde, N.F. (I), 1859—1862, s. 13.)
- Roeper Sammlung † Kaufmann Alexander Roeper sen., Lübeck, III. Münzen von Hamburg, Schleswig-Holstein etc. Hans Meus Versteigerung nr. 8, Hamburg 1937.
- Saurma-Jeltsch Catalog der... Münzsammlung deutscher... Gepräge... des sel. Herrn Hugo Freiherrn von Saurma-Jeltsch in Jürtsch (Schlesien). L. & L. Hamburger, Frankfurt a. M. 1898.
- Timm (C. J. Thomsen & O. Devegge:) Fortegnelse over (hofklein-smed) Georg Friedrich Timm's mynt- og medaillesamling, I, auction, Kbhvn. 1831.
- Vogel Sammlung (Geheimrat W.) Vogel, (VIII),... Dänemark, Nordwestdeutschland. Adolph Hess Nachflg., Versteige-rung, Frankfurt a. M. 1927.
- Wellenheim L. Welzl v. Wellenheim: Verzeichniss der... Sammlung, II, 2, Versteigerung... 1846, Wien 1845.
- Wormser Münzen und Medaillen. Gold und Silber... Römisch-Deut-sches Reich. Talersammlung... Busso Peus Versteigerung nr. 263, Frankfurt a. M. 1962.
- Zschesche & Köder Auktions-Katalog enthaltend die... Bestände der aufge-lösten Firma Zschesche & Köder, Leipzig, II. Auktion 8. Jan. 1912, Otto Helbing, München 1911.

ANDRE, ÆLDRE MØNTKATALOGER m.v.

- Köhler Johann David Köhlers. . . wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung, VII og XIV, Nürnberg 1735 og 1742.
(Mich. Lilienthal:) Auserlesenes Thaler-Cabinet, 2. Auflage, Königsberg 1730.
- Madai David Samuel Madai: Vollständiges Thaler-Cabinet, I og III, Königsberg 1765 og 1767.
- Madai Verzeichniss der. . . Thalersammlung des zu Halle verstorbenen Hofraths David Samuel von Madai, welche. . . durch den Makler Pierre Texier öffentlich verkauft werden soll, Hamburg 1788.
(Geo. Heinr. Sander:) Sammlung rarer und merkwürdiger Gold- und Silbermünzen, historisch und kritisch beschrieben, Leipzig 1751.
Vollständiges Thaler-Cabinett, 2. vermehrte Auflage, Königsberg und Leipzig 1747.

ANDRE SPECIELLE, NUMISMATISKE FORKORTELSER
(anvendt i Møntkatalog og fundliste)

BfM	Blätter für Münzfreunde.
BM	Berliner Münzblätter.
BP	Bytteprotokol for Møntsamlingen, Nationalmuseet.
DM	Deutsche Münzblätter.
FP	Fundprotokol for Møntsamlingen, Nationalmuseet.
GP	Gaveprotokol for Møntsamlingen, Nationalmuseet.
HBN	Hamburger Beiträge zur Numismatik.
Malchin- fund	Se fundliste II, nr. 12.
NFM	Numismatisk Forenings Medlemsblad.
NNUM	Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad.
NNA	Nordisk Numismatisk Årsskrift.
SHM	Statens Historiska Museum (anvendt før inventarnumre).
*	Angiver at mønten er afbildet i pågældende katalog.
kontra- markeret	Kontramarkeringsstempler er anført efter K. Friederich: Ein Beitrag zur Geschichte des Kontermarkenwesens, Jahrbuch des Numismatischen Vereins zu Dresden auf das Jahr 1912, Dresden 1913, s. 1—110. Genoptrykt som bog, Münster 1970.

AKTSTYKKER

I

Juni 1589.

HERTUG HANS DEN YNGRE

til Eler Scheuneman, amtsskriver i Ahrensböke

Giver ordre til at bygge en dæmning i møllebækken og indrette en savmølle samt til forflyttelse af gård- og husmænd i Ahrensböck, men de to kroer skal blive liggende og håndværkerne kan blive boende.

(Samtidig kopi)

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. 20.980. Akten betr. Amt Ahrensböke, spez. die Bewirtschaftung und Einnahmen von den herzogl. Ploenschen Gütern 1582—1672, fol. 5—6.

Des durchlaughtigen hochgebornen fursten und herrn, herrn Johanssen, erben zu Norwegen, hertzogen zu Schlesswig, Holstein, Stormarn und der Dittmarschen, graffen zu Oldenburgk und Delmenhorst, unsers gnedigen fursten und herrn, ernster beuehlich ist hiemit an denn amtschreiber zu Arenssböke, Eler Scheuneman, dass er itzo alss baldt und nach(!) disen sommer, einen tam in der Schwuchlerkoppel vor die Mulenbeke schlagenn, und daselbst eine sagemuehle auffelzen(!) lasse, wie ihme S.F.G. solchs alles selbst aussgeweisett.

Zum anderen soll er die hueffener und kötener, so noch itzo alhier zur Arenssböke wohnen, alle vorlegen, und dass Arenssböker feldt zum hoffe einnehmen. Aber doch die beiden krüge, so alhier seint, bei macht unterhalten, dergestalt das man sich darinne mit volck und pferden im durchwanderen behelffen und noturfftigen unterhaltt haben könne. Was auch zu solchen kruegen an stallungen und dergleichen zu bawen soll er dermassen vorfertigen lassen, das die kruege bei volmacht bleiben. Die underthanen aber, so also verlegt werden auff anderen höffen in F.G. gebiete, wo wueste höffe seint, wiederumb anweisen, ihnen mit erbawung solcher stetten und anderer noturfft hulfte leisten, damit sie solcher vorenderung halben nicht gennsslich in vorterb geraten und vortrieben werden mögen. Was aber von handwercksleuten alhier wonett, kan F.G. woll leiden dieweil dieselben doch kein ackerwerck gebrauchen, dass sie bleiben und ihre hantierung gebrauchen.

Unnd zur zezeugnus, das S.F.G. diese verordnung dergestaltt gemacht und solchs also ernstlich wolle gehalten haben, welchs auch noch diesen

sommer ins werck gerichtett werden soll, haben S.F.G. dis mitt derselben furstlichen secret und handtzeichen bekrefftigt.

På bagsiden, med anden skrift:

F.G. verordnung, das dorff Arnssböke wueste zu legen, item wegen^{a)} einer sagemuhle daselbst zu legen, ao 89 im Junio.

a) der *udstreges*.

II

1599.

HANS DEN YNGRE

*Forordning om administration af avlsgårdene i Ahrensbök amt
(Samtidig kopi)*

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. 108. Ahrensbök Amtsrechnung 1598—1642. Hæfte med omslagstitel: Arnssböcker Huer Register, wie unser gnediger fürst und herr daselbe anno 99 in ordnung bringen lassen, s. 91—92.

Anno 99 hat F.G. auf Ihrem ampte zur Arnssboken verordnung gethan.

Dass auf jedem vorwerge, alsz zur Arnssboken, Hohenhorst und Wolfsfelde, ein besonderer voigt, eine meyersche und drey megde, und dieselben S.F.G. mitt eiden verwandt sein sollen.

Item ein jeder voigt soll mitt dem amptschreiber gegenregister halten, alles und jedes korns wass jederzeit aufgemessen wirtt, und dem schreiber alle sonnabent anzeigen, wiewiel von der scheunen aufgemessen und soll dan auch souiel von dem korn in vorrath behalten und aufschutten, so uiel als man zur saett nöttig, damit mans nicht auf teurste einkauffen durffe.

Er soll auch mitt dem schreiber zu holtze ziehen und alles aufzeichnen, wiewiel beume und wie teur dieselben verkaufft werden.

Item ess soll der voigtt nur einen sechssling von dem stammen und von jedem schweine brennegeltt haben.

Er soll seinen tisch auf seinem untergebenen vorwerge haben und soll ihme der amptschreiber die notturfft an essen und trincken dahin verordnen.

Die meyerschen sollen mitt dem amptschreiber auch karbstücke halten über die butter und milch.

Der voigtt soll dz untertholtz im herbst zu rechter zeit hawen lassen, damitt ess desto besser wiederaufschlagen möge.

Sollen keinem fuhre geben, ess sey dan dass F.G. oder anderer herren schein und passbrief gezeigtt werde.

Ess soll auch ein jeder voigtt ein sonderbar zeichen haben, alsz der zur Arnssboken soll haben ein A, der zur Hohenhorst soll haben ein H, und der zum Wolfsfelde ein W, und dasselbe soll ein jeder^{a)} neben dess amptschreibers jharzeichen auff alle beume, so in eines jeden anbefohlenen bezirck innerhalb gehegs und in den koppeln gefellet werden, schlagen, damitt in verkauffung dess holtzes kein unterschleuf oder untrew begangen werde.

a) auf alle baume *overstreges*.

III

26. april 1611.

HERTUGINDE AGNES HEDVIG

til Hans den Yngre

om datteren [Eleonora], der ikke vil gifte sig [med hertug Julius Ernst af Lüneborg] og mormoderen, Eleonora af Anhalts, vrede.

(Egenhændigt)

Rigsarkivet. Hans den Yngres arkiv. 11. Koncepter og indkomne breve 1600—1611.

Lieber Johannes.

Ich hab Euch gisteren ein schreiben geschickt von meiner frau mutter und darbey sagen lassen, wen Ihr es durchlessen, solttet Ihr zu mir komen. So kan ich dencken, dasz Ihr etwa sonsten seidt behindert worden.

Weil aber dasz schreiben nottwendig beantwortet werden mus, so werdet Ihr ein antwortt darauff machen der gestalt, dasz^{a)} es meinen herren zwar leidt wehr, dasz die frau mutter so ungnedig auff unser dochter wehr aus ursachen, dasz der heuratt nicht fur sich ginge. So hatt doch mein herr hoch bedencken gehabt, dieweil sie ihren willen so gar nicht darzu hatt geben konen, sie mit gewalt zu zwingen. Hirbey mus nun etwas weitleufftiger erhallet werden, was aus solchen zwang, da keine kegenliebe ist, erfolgen möchte. Auch dasz es s.l. von^{b)} etlichen herren und freunden sich recht minder rathen werden, dasz auch s.l. soviel vermerckten, dasz der hertzog sich zimlicher massen soltt zufriden geben, bitten derowegen die frau mutter wiltt die gefaste ungnadt schwinden lassen und unser dochter ferner bey sich behalten. Sindemal s.l. sie nirgent lieber als bey i.g. wissen mochten.

Im fal es aber uber alles verhoffen nicht sein konde, dasz i.g. unser dochter lenger wiltte bey sich dultten, als beden s.l. freundlichst, dasz die frau mutter sie zu der jungen churfurstin zu Sachsen bringen woltte, wie den i.g. daszselbe personlich besser verrichten konde als s.l. durch schreiben wie Ihr es den besser werdet zu machen wissen, als ichs schreiben kan.

Med anden hånd: 26. Aprilis 1611.

a) die *udstroget*.

b) deren *udstroget*.

IV

[Lübeck], 23. januar 1619.

GUARDEIN JOHAN MEYER

Prøve af Hans den Yngres dobbeltskillinge

(Original)

Rigsarkivet. Hans den Yngres arkiv. Sager på papir. 12. Diverse sager 1564—1622. Læg 4. Sager vedr. mønten i Reinfeld 1619—1622.

Anno 1619 den 23. Janiwarius auff des heren amptschreiber Johan Westenhussen beger den dubbelde schilling zum Reinfelde geschlagen auff zu zede und zu probieren, beuinde ich up de marck lodeich 2 mall up ider mk 113 stucke, zum dritten de mk lodich 112 stucke haltten iedt fein 7 lott 8 gren.

Johan Meyer
gewardyen

På bagsiden, med anden skrift:

Des wardeyen beweisszettel, das die dubbeldeschilling ins feine 7 lott 8 grän gehalten, und uff die marck lottichs einmahl 113 stucken, das andermahl 112 stucken gegangen.

V

Bredsted, 10. august 1620.

CHRISTIAN IV
til Hans den Yngre

beder ham lade sin møntmester undlade at præge denninge; i stedet kan han lade ham præge en mønt, der i præget ikke minder om kongens.

(Koncept med mange rettelser)

Rigsarkivet. Tyske kancelli. Indenlandske afdeling. A. 32. Registrerede koncepter til Inländische Registratur VIII. 1613, 1615—16, 1618, 1620.

Christian
Hochgeborner furst.

Wir lassen E.L. hiemit freund- und vetterlich unverhalten sein, das wir in glaubhafte erfharung gelanget, welcher gestalt ein teutscher jude, David Neifelt genant, unserm zur Gluckstat verordneten muntzverwalter Alberto Dionyss durch allerhand practiken seinen dratt- und eysenschneider abgespanet. Auch bey E.L. das werck also unterbawet haben solle, das Sie einen muntzmeister zum Reynfeld niedergesetzt, und denselben in gleicher form denning als unsere zu pregen verhenget habe. Weil dan E.L. leichtlich darab zu ermesen, das dadurch und in sonderheit wegen der gleichen aufwechselung^{a)} den realen soviel grossere und beschwerlichere tewrung gemacht und zugekehret werde, zu geschweigen, das durch solche mit unserm format an andern örtern^{b)} gepregte kleine muntzsorten andere grosse confusiones sich mit anspinnen. Hierumb ersuchen wir E.L. freund- und vetterlich, das Sie dieses muntzwerck auf Ihre seitten dergestalt mitteln wolte, damit nicht eben denninge, sondern andere gute muntzsorten von E.L. muntzmeister auch aller confusion und andern bosen inconvenienten, welche dan anietzo leyder uber masse und noch in voller schwange lauffen^{c)}, fur zukommen, in einer andern als unsern abbildung verfertigt und gepregt werden mogen. Daran geschicht von E.L. was an

sich der billigkeit und gemeinen nutze zum besten gereicht, und wir verbleiben denselben zu allen freund- und vetterlichen bezeugunge zugethan und geflissen. Denselben hiemit in Gottes schutz empfelend.

Datum in unserm flecke.

Udskrift:

An hertzog Johanssen zu Sonderburg.

Bretstet 10. Aug. 1620.

a) und. . . aufwechselung: *silføj et i margin.*

b) an andern örtern: *silføj et senere.*

c) welche. . . laufen: *silføj et i margin.*

VI

Sønderborg, 12. august 1620.

HANS DEN YNGRE

til Christian IV af Danmark

Meddeler, at han har givet møntmesteren i Reinfeld besked om at ændre stemplet og lover fremtidig ikke at præge denninge, hvis bilde minder om kongens.

(Orig., forseglet).

Rigsarkivet, T.K.U.A. Alm. afd. Diverse 21. Realia. Møntsager.

Durchlauchtigster, grossmechtiger könig, E. Kön. W. seint unsere stetswillig geflissene dienste unnd was wir der nahen vorwanttnus nach mehr lies unnd guts vermögen in vetterlichen trewen zuuor.

Freuntlicher lieber herr vetter und geuatter.

E. Kön. W. schreiben, darin Sie unns freuntlich ersuchen bey unserm muntzwerck zum Reinefelde verordnung zu thun, das die muntze daselbst nicht nach E. Kön. W. format und in Ihrer muntzstete gebrauchlichen geprege nach Deroselben abbildung gefertigt werden möge, ist unns woll zugebracht.

Dieweil wir dan vornemen, das E. Kön. W. diese unsere anordnung nicht gefellig, seint wir des dienstlichen erbietens, E. Kön. W. begeren, worzu wir auch sonst unns höchstes vermögens zu befleissigen erböttig ein gnuegen zu thun unnd den stempell vorendern und andre gutte muntzsorten verfertigen unnd pregen zu lassen, in massen wir auch albereit desfalls beuehl an unsern muntzmeister ergehen lassen. Wofern es sich aber kunftig eussern wurde, das andere stende des reichs sich solches formats der denninge in ihren muntzwercken auch vorhallten und auf solche art ihre muntzen pregen lassen wurden, vorsehen wir unns dienstlich, E. Kön. W. als dan nicht zu wiedern sein könne, das wir unns hierin gleich ihnen unserer reichs regalien unuorhinderlich auch gebrauchen. Worbey dannoch allweg die masse gehallten werden soll, das unsere muntze nicht nach E. Kön. W. abbildung gerichtet, sondern von derselben von menniglich leichtlich zu unterscheiden sein werde. Mochten E. Kön. W. wir hinwieder zu vetter-

licher antwortt nicht verhallten, Dero wir zu allen beheglichen diensten in vetterlichen trewen stets gewilligt sein und vorbleiben. E. Kön. W. sambt den Ihrigen damit der gnedigen bewarung des Allmechtigen getrewlich beuehlendt.

Datum Sonnderburgk den 12. Augusti ao 1620.

Johans vonn Gottes genaden erbe zu Norwegen,
hertzog zu Schlesswig Hollsteinn.

Manu propria

Udskrift:

Dem durchlauchtigsten, grossmechtigenn fursten, herrn Christian dem Vierzten *etc.*, unserm freuntlichen geliebten hern vettern und geuattern.

Med anden skrift:

Redditæ Odense den 14. Augusti ao. 1620.

VII

Plön, 14. september 1620.

BORGMESTRE, RÅD OG BORGERSKAB I PLÖN

til hertug Hans den Yngre

beder om hjælp til reparation af rådhus og de to byporte samt klager over de underlødige dobbeltskillinge.

(Orig.)

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. 20.1071. Betr. das Plöner Rathaus 1620—1744.

Durchleuchtiger, hochgeborner furst, E.F.G. sein unsere unterthenige gehorsame pflichtschuldige dienste, bestes vormugens nach jederzeit beuohr.

Gnediger herr. Obwohl E.F.G. mitt dieser unser supplication zu bemuhen, wir gantz gerne geubriget sein wollen, so haben wirs keinen umbganck haben konnen und geben E.F.G. in unterthenigkeitt hiermitt zu uornehmen, das unser rahthaus und beide stadthore sehr bauwfellich und nottwendich gebessertt werden müssen, welche uncostung uf die algemeine burgerschafft gehett, und ihnen sehr beschwerlich fallen wirrt. Derhalben zu E.F.G. der semptlichen burgerschafft unterthenige zuuorsicht stehett, Dieselben werden aus christlichem gemuhte und mittleiden der armuth alhier zum besten zu solchem gebeute in gnaden zu hulfte kommen. Damitt nicht alleine das rahthaus, sondern auch die thore gebauwett, das die stadtt nichtt einem dorffe gleich und bey nacht zeiten vor muetwillige buben, die thöre verschlossen werden konnen. Und gelangett an E.F.G. unser und der semptlichen burgerschafft untherthenige bitte, Dieselben wollen uns so gnedich erscheinen, und mitt etzlichem holtze und steinen in gnaden^{a)} zu hulfte kommen.

Als auch, gnediger furst und herr, wegen des itzigen muntzwesens grosse unordnung^{b)} ingerissen, also das die geringen dubbelten schillinge alhier vor voll ingebohrett und ausserhalb der stadtt von den vom adeln und

sonsten vormuge beygelechts konnichlichs und furstlichs edicts¹⁾ nach der gewicht wiederumb entfangen werden, wodurch den jenigen so ausserhalb der stadtt gelt schuldich, grosser schade zugefugt werden wolte. Demnach so gelangett an E.F.G. unsere unterthenige bitte, Dieselbe eine gnedige ordenung machen wollen, damitt wegen der lichten dubbelten schillinge der armuth alhier kein schade zugefugt, und die andern, so geltt ausserhalb der stadtt nach der gewicht bezahlen müssen, auch nicht zu kurtz kommen mogen. Solches alles wirtt Gott der Almechtige, alss ein vorgelter aller wolthaten den armen erzeigt, hinwider reichlich belohnen. Und sind umb E.F.G. mitt darstreckung leibes, gutes und blutes es widerumb zu uordienen, willich und bereitt. Deroselben gottlichr almacht zu glücklichr langer regierung hiemitt getreulich befehlend. Dat. Plone den 14. Sept. anno 1620.

E.F.G.
unterthenige
gehorsame
burgermeister, rahtt
und burgerschafft.

Udskrift:

Dem durchleuchtigen, hochgebornen fursten und hern, hern Johansen, erben zu Norwegen, hertzen zu Schlesswich, Holstein, Stormarn, und der Dittmerschen, graffen zu Oldenburch und Delmenhorst, unserm gnedigen fursten und hern.

Med anden skrift:

Plön wegen erbawung eines newen rahthauses und thore. 1620.

a) uns *er understreges* (d.v.s. *overstreges*).

b) *geschehen overstreges*.

1) Der *tænkes* på Christian IV's og Frederik III's møntedikt af 20. juli 1620.

VIII

Pløn, 15. oktober 1620.

BORGMESTRE OG RÅD I PLØN

til hertug Hans den Yngre

beder om at måtte kontramarkere fuldvægtige dobbeltskillinge, hvilket bevilges.

(Orig.)

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. 20.1077.

Betr. Stempelung der doppelten Schillinge. 1620.

Durchlauchtiger, hochgeborner furst. E.F.G. sein unsere unterthenige gehorsame dienste vormugens nach ieder zeitt beuohr.

Gnediger herr.

E.F.G. geben in unterthenigkeitt wir hiemitt zu uornehmen, dass nach

inhalt konniglichem und furstlichem muntzédikt¹⁾ und E.F.G. gnedigem befehlich wir^{a)} einen anfangk gemacht, und damitt die armuth und der gemeine man alhier ohne ihren schadenn aus den schweren und lichten dubbeltenn schillingen sich desto besser entrichten konten, wehre woll sehr nutzlich und gutt, das die dubbelten schillinge, welche nach konniglichem und furstlichem mandat ihre gewicht haben und halten, von E.F.G. hocheitt wegen alhier mitt dem nettelnblade oder 2 buchstaben P. und L., Plone genandt, gestempelt werden mochten. Sintemaln die umbliegende vom adell alhier abkundigen lassen, dass sie mitt stempelden oder wichtigen dubbelten schillinge bezahlet sein wollen. Welche stemplung^{b)} wir dan ohne E.F.G. consens nicht thuen können. Bittenn demnach wegen der armuth und dem gemeinen manne, welche die gewicht nicht recht vorstehen, in unterthenigkeitt E.F.G. wollen Deroselben gnedige meinung und vorordnung, wass in deme zu thuen oder zu lassen sey, uns in gnaden zu wissen machen. Solchs umb E.F.G. zu uordienen sein wir schuldich und willich. Deroselben hiermitt gottlichr gnaden getreulich befehlend.

Dat. Plone den 15. Octob. a. 1620.

E.F.G.

unterthenige, gehorsame
burgermeistere
und raht
daselbst

Udskrift:

Dem durchleuchtigen, hochgebornen fursten und hern, hern Johansen etc. unserm gnedigen fursten und hern.

Med skrift fra hertugens kancelli:

Plön wegen merckzeichen der gulltigen dobbelden schillinge. Ist bewilligt. Ao 1620.

a) wir *silfjøet over linsen*.

b) stemplung *silfjøet i margin*.

1) Der tænkes på Christian IV's og Frederik III's møntedikt af 20. juli 1620.

IX

Sønderborg, 6. januar 1622.

KONTRAKT

mellem Hans den Yngre og møntmester Tobias Reinhardt, borger i Oldesloe, om udmøntning af denninge i Reinfeld.

(Samtidig kopi)

Rigsarkivet. Hans den Yngres arkiv. Sager på papir. 12. Diverse sager 1564—1622. Læg. 4. Sager vedr. mønten i Reinfeld 1619—1622.

Zu wissen, dass zwischen dem durchlauchtigen, hochgebornnen fursten unnd herrn, herrn Johannsen, erben zu Norwegen, herzogen zu Schlesswig,

Hollstein, unnd dem erbarn Tobias Reinhartten, burgern zu Olldesloh, an dato dieses wegen eines munzwesens, so er auf S.fg. zu Reinefeldt erbaweten munzhoffe die nechstvollgende sechs jahr uber zu treiben unnd zu uorwallten^{a)} sich angegeben unnd auf sich genommen, ein bestendigen contract unnd vogleichung nachvollgender gestalt getroffen unnd geschlossen worden.

Es soll gedachter Tobias Reinhartt zu Reinefeldt in gedachtem Fg. munzhaue die silbern munze an denningen das stuck zu 2 oder 4 ss. lubsch, wie vor diesem damit angefangen unnd dieselbe bissherzu gepreget worden, ferner vorfertigen dergestaltt, das solche munz an schrot unnd korn mit gutem reichsthlr silber eintreffe unnd eine iede marck lötig an gehaltt 14 loth 4 grän aussbringe, sonsten auf ieder marck lötig rein, aber nicht mehr als 235 dobbelde schilling als 4 stuck weniger pregen als hie beuor von dem vorigen munzmeister Christoff Mittelbach geschehen. Wobey er dann zu befurderung gemeinen nutzes mit höchsten trewen und gebuerendem vleiss aufrichtig handeln, und diss munzwerck dermassen vorrichten soll als seinen hochgedachts herzog Johannsen F.G. hierauf geleisteten eydtspflichten gemess, unnd er solchs auff allen probationtägten als auch gegen S.fg. und menniglich mit bestand und ehren zu uorantworten und iustificiren haben möge. Zu welchem ende auch S.fg. dero underthanen Johann Lillienthalen zu einem wardeyen angenommen und voreyden lassen, welchem der munzmeister Tobias lohn wirdt, unnd sollen beide munzmeister und wardey diesem werck dermassen furstehen, das sie auf alle kunftige felle ihren ehren notturfft nach auf ihre eigen gefahr uncosten unnd schaden dasselb an enden unnd ortten, da es sich gebueren unnd von ihnen begeret wirdt, woll vorantwortten mögenn.

Unnd soll er neben seinem zu diesem munzwesen gehörigen silber unnd golde auch unterhabenden arbeitsvolcks haab unnd gutt die zeit uber, so lang dieser contract wehret, in hochgedachtr S.fg. gnedigen schutz, geleitt unnd sicherheitt stehen und leben, unnd diss sein ehrlich hanttierung unnd gewerb mit ruhe unnd frieden zu uorrichten haben, sich aber dagegen als S.fg. gehorsame underthanen aller undertheniger, friedtlichenn unnd schuldigen gebuer und gehorsams zu uorhallten vorpflichtet, oder auch auf den wiedrigen fall gebuerlicher straf gewerttig sein.

Dagegen soll mehrgedachtr munzmeister schuldig sein, hochgedachts herzog Johannsen FG. dieser gnedigen vergunstigung halben jährlich auf den hollsteinischen umschlagk unnd(!) Trium Regum siebenhundert reichsthal. in specie zu einer pension abzugeben unnd damit von dato uber ein jahr uf Trium Regum, wenn man der weniger zahl dreyundzwanzig schreiben wirdt, anzufachen schuldig, sonst aber aller dienst und unpflichtt unnter S. fg. frei sein.

Unnd gegen diese S.fg. ihme zu solchem muntzwerck beschehene gnedige concession, schutz unnd furschub soll er schuldig sein, diss muntzwesen in vollem schwang unnd gange unnd bej macht und werden dermassen zu unnterhallten, das menniglich in oder ausserhalb landes, so sich solcher muntz in ihren gewerben commercijs unnd täglicher nahrung zu gebrauchen

haben, werden damit zur gnuége vorwahret sein, unndt seiner person unnd muntzens halben kein betrug daruntter erfunden werden möge.

Vor welche trewe unnd aufrichtige vorwallttung dieses muntzwesens, sowoll als richtige ausszahlung der obgemelten pension, er dann mehr hochgedachtr hertzog Johanssen Fg. mit leib, haab unnd gutt stets realiter unnd unterpfändtlich gehalten sein soll, in massen er deswegen S.fg. drey gesessene wollhabende burger zu Olldessloh auf viertaussentt marck lubsch zu selbschuldigenn burgen gestellet, inhalts ihrer dorauf aussgegebenen schriftlichen obligation, deren sich S.fg. im fall diesem contract zuwieder, etwz furlauffen oder committiret werden sollte, vorhallten, und Ihres rechten zu erholen haben sollen.

Dassen wie obsteht zu gewisser uhrkuntt unnd stetfester unuerbruchlicher halltung, seint dieser contract zwene gleichlauttend vorfertigt mit hochgedachts hertzog Johanssen furstl. secret unnd handtzeichen, wie auch genannten Tobias Reinharts petschafft unnd subscription bekrefftiget, wouonn ieder teil einen zu sich genommen. Getrewlich und ohne gefehrde.

Actum Sonderburgk uff Trium Regum ao 1622.

På bagsiden:

Copey F.G. contracts mit dem muntzmeister Tobias Reinhartten ao 1622.

a) auff sich genom *er overstroges.*

X

Krempe, 18. februar 1622.

BORGMESTRE OG RÅD I KREMPE

til hertug Hans den Yngre

erklærer at den undvegne møntmester fra Reinfeld ikke findes i byen.

(Orig. spor af segl)

Rigsarkivet. Hans den Yngres arkiv. Sager på papir. 12. Diverse sager 1564—1622. Læg. 4. Sager vedr. mønten i Reinfeld 1619—1622.

Durchleüchtiger, hochgebohrner furst. Ew. Furstl. Gn^{de} sein unsere gehorsambwillige dienste in gepührender unterthenigkeitt stets zuvorahn.

Gnediger furst unnd herr.

Was Ew. Furstl. Gn^{de} in zweyen unterschietlichen schreibenden, sub dato Sunderburgk den 21. january jüngsthin, wegenn Deroselben vor diesem zum Reinfeld verordenten, aber numehr heimlich ausgetrettenen unnd endtwichenen muntzmeisters, so woll Ihrer Furstl. Gn. eigenen darunter versierenden interesse, alss dess muntzfactors halber, an uns gnedigk abgeben unnd gelangen lassen. Solches ist den 15. huius alhie allererst eingantwortet unnd von uns mit gebuhrendem respect woll empfangenn. Auss deren einhalt wihr ablesendt unterthenigk verstandenn, wass massenn Ew. Furstl. Gn^{de} glaubmessiger bericht einkohmen, dass vorerwehnter muntzmeister

mit seinem heimlich endtfhüretem gute bei unss alhie zur Crempe sich solle einsettel und niedergelassen haben, unnd das derowegenn wihr denselben Ew. Fürstl. Gn. gnedigem gesinnen nach, fur seine persone gefängklich einziehen unnd endlich mit leib unnd gudt Ew. F. Gn. übergeben unnd abfolgenn lassenn woltenn.

Weille aber, gnediger furst unnd herr, ebenn dasselbige in Ew. Fürstl. Gn^{de} nahmen, von Deroselben Reinfeldischem amptschreiber, sodan dem muntzfactoren und seinen beihabenden schon vor diesem den 29. january alhie gesucht und domahln alsopaldt durch unsere diener darauf inquiriret. Aber weder seine person noch seines guts ichtes wess dero zeidt bei unns unnd inn unser statt jurisdiction fürgefunden wordenn. Alss haben die richterhern darauff befehll erlangett gepheurender massenn die verstehungh zu thun, wann gedachter muntzmeister sich alhie wiederumb irgendt muchte blichen lassenn, oder seiner guter eintheill fürzufinden werenn, ohn einiges ferner zurugke stehentt, seine person sowohl sein gudt in hafftenn unnd gewahrsamb bringenn zu lassenn. Unnd geruhen nun Ew. Fürstl. Gn^{de} unnss, in das gnedige verträwen zu nehmen, dho annoch der münztmeister fur seine persone oder von dessen güter, so viell es auch sein muchte, alhie in unserem gerichte kondte betretten, unnd unsern verordneten gerichtsvorwesern durch gnugsame anzeige kundt gethaen werden, dass so weit unss amptshalber immer zu stehen magk, Ew. Fürstl. Gn. gnedigen gesin schreibenden unnd begehrenden zu untertheniger folge, mit einziehung seiner person oder anhaltung der guter gebührlich stadt solle gethaen, unnd mit rechtmessiger execution unnd untertheniger notification darauff verfahren werdenn.

Welches wihr, gestalten sachen nach, Ew. Fürstl. Gn^{de} zu beghrter resolution, in gebuhrender schuldigkeit unterthenigk verstendigen unnd einschickenn wollenn. Ew. Fürstl. Gn^{de} in die gnedige obacht dess allweltigen gütigen Gottes unnd unns zu Deroselben gnaden gehorsamb, willigk unnd getreweligst recommendirend unndt empfhelendt.

Gebenn inn der königlichen veste Crempenn denn 18. February anno 1622.

Ew. Fürstl. Gn^{de}
unterthenige
gehorsambwillige
burgermeistere unnd
rhatt dhoselbst

Udskrift:

Dem durchleüchtigen, hochgebohrnen fursten und herrn, herrn Johans etc. unserm gnedigen furstenn unnd herrnn, gantz unterthänigk.

Med anden hånd:

Andtwortschreiben von burgermeistere und ratth zur Crempe dem ausgetretenen Reinefeldischen münztmeister belangend.

Eingekommen den 12. Martij ao. 1622.

Sønderborg, 1. maj 1622.

HANS DEN YNGRE

til Christian IV af Danmark

Meddeler, at han har givet mønten i Reinfeld besked på at følge kongens mønt i Glückstadt m.h.t. lødighed, skrot og korn samt at han i sin tid har ansat Claus Ehrnhorn i Krempe som gardein. Da hertugen efter møntmesterens forsvinden har fundet misligheder, beder han kongen få gardeinen til at møde personligt i Sønderborg for at forsvare sig. Vil indrette sin sølvmønt både i Sønderborg og Reinfeldt, så den følger kongens, og beder ham derfor meddele sig møntordningen i Glückstadt.

(Orig., forseglet).

Rigsarkivet. T.K.U.A. Alm. afd. Diverse. 21. Realia. Møntsager.

Durchlauchtigster, grossmechtiger könig, E. Kön. W. seint unsere gantz willig geflissene dienste unnd was wir der nahen vorwantnus nach mehr liebs und guts vermögen in vetterlichen trewen stets zuuor.

Freuntlicher lieber herr vetter unnd geuatter.

Nachdem wir vernommen und befunden, dass durch E. Kön. W. als auch des hochgebornen fursten herzog Friedrichen zu Schleswig Hollstein L. newlicher tage in E. Kön. W. reichen unnd auch diesen furstenthumen wegen verordnung und verenderung grober und kleiner muntz offene patenta ausgangen und publiciret worden¹⁾, worinn auch unsere Reinefeldische silbermuntz an den valor minuiret unnd abgesetzt. So können wir nicht umbgehn, E. Kön. W. vetterlich zu berichten, das wir bej anordnung des muntzwesens zu Reinefelde nicht allein mit unsern muntzvorwesern die verordnung gethan, das sie sich nach E. Kön. W. zur Glucksstadt gepregten muntzsortten reguliren, unnd unsere denselben gleich an gehalt, schrot unnd korn pregen sollten, besondernn auch zu dem ende einen eignen wardeyen bestellet unnd angenommen, so E. Kön. W. underthaner ist in Dero stadt Krempe mit nahmen Claws Ehrnhorn. Welchem laut unser habenden schriftlichen bestallung unnd seines uns dorauff geleisteten eydes gebuerett hette, neben deme domals aldar gewesenenn nun aber fluchtig vorgewichenen muntzmeister trewvleissige achtung und aufficht zu haben, das unsere silbermuntz der gestalt vorfertigt unnd zugerichtet wurde, damitt sie vormenniglich in diesen furstenthumen und doran belegenenn stedten als auch allenthalben unstraflich befunden werden unnd passieren möchte. Alss wir aber nach ietzgedachts muntzmeisters absentiren hieran etwa mangel vormerckt, haben wir benannten wardeyen zu iustificirung ihme anbeuohlener aufficht unnd vorantwortung seiner unachtsambkeitt anhero citirett, seint aber dessen, ob er sich dazu einstellen werde noch zur zeitt ungewiss. Weil dann durch diesen seinen unfleis gerurte exterminirung, absatz unnd geringerung unserer muntz auch ferner uns unnd unsern underthanen nicht

geringer schade daher verursacht, und er deswegen strafwürdig befunden wirdt, bitten wir ganz vetter- und freuntlich, E. Kön. W. wollen uns hierin die hülffliche handt bieten, und als die hohe obrigkeit entweder gedachten von uns bestellten wardeyen zu persönlicher comparition alhie und iustificirung seiner pflichtschuldigen inspection ernstlich anhalten, oder auch umb solche vorseumnus und ungetrewe administration seines obgelegenen ampts und vorbrechung seines geleisteten eydes zu strafen nicht unterlassen.

Und weil E. Kön. W. underthanen den unsern so gar nahend gelegen, das sie der täglichen commercien, handels und wandels sich mit einander nohtwendig zu gebrauchen nicht umbgehn können, und dan beides grobe und kleine muntze zu einer andern ordnung und stande redigirett, zu dem auch das wichtige geldt abgesetzt, seint wir bedacht unsere silbern muntz beides hier und in unserm ampt Reinefeldt dergestalt anrichten zu lassen, das sie an gehalt, schrot und korn E. Kön. W. silbermuntz allerdings gleich gehn und mit fugen nicht zu strafen sein soll.

Bitten derwegen ganz dienst- und freuntlich, E. Kön. W. uns die ordnung und masse, die Sie desfalls mit Ihrer muntze zu Glucksstadt halltenn, vetterlich communiciren und deswegen gute nachrichtung zu kommen lassen wollen, damit wir unsere muntz darnach zu reguliren und dieselbe dergestalt anzurichten haben mögen, das sie weiter nicht getadeltt und menniglich damit begnuegig sein möge. Hieran thun E. Kön. W. was dem gemeinen besten und richtigkeit der commercien furtreglich und also unter andern benachbarten in sonderheit aber nahe verwandten ständen des reichs gebrauchlich. Bezeigen uns auch einen sonders dancknemigen vetterlichen gefallen, und wir seint es umb dieselbe neben erbietung schuldiger trew und alles guten hin wieder zu uordienen stets willigh und bereit, E. Kön. W. sambt der Ihrigen der gnadenreichen bewarung des Allmechtigen zu langwiriger gesunder fristung und königlicher prosperirung ganz getrewlich beuehlendt.

Datum Sonderburgk den 1. May ao. 1622.
Johanns vonn Gottes gnaden erbe zu
Norwegen, hertzog zu Schleswig Hollstein.
Manu propria.

Udskrift:

Dem durchlauchtigsten, grossmechtigen fursten, herrn Christian dem Vierdten etc., unserm freuntlichen lieben herrn vetter und geuattern.

Med anden skrift:

Hertzog Johannes zu Sunderburgk begehrt das ihm justicia müge administrirt werden gegen seinen gewesenen waradein. Item die müntzordnung communicirt. Præs. Kopenh. 10. May 1622.

1) Der tænkes på Christian IV's og Frederik III's møntedikt af 13. april 1622.

XII

Sønderborg, 2. juni 1622.

KIRKEBOGSINDFØRSEL

om dåb af møntersvenden Dittmer van Sost's søn, Hans.

(Orig.)

Landsarkivet, Åbenrå. 98. Aa. 1. Sønderborg. Døbte 1618—1665, viede 1618—1710.

Den 2. Junij. Dittmer van Sosten, müntergeselle, sin kindt Hans gedofft. Geuadden: Peter Beddeker, Johan Lilliendal und sein knecht, Syuert Lilliendahls fruwe, Anna Tegelmeisters jungfer.

XIII

Skanderborg, 25. december 1622.

CHRISTIAN IV

til Eleonora, datter af Hans den Yngre.

Følgebreve til skrivelse til hendes brødre.

Hidtil uddgivet originalbrev fra Christian IV.

(Egenhændigt; forsejlet to gange med signet, sort lak).

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. 20.740. Originalbrief des Königs Christian IV v. Dänemark an die Herzogin Eleonora.

Freundtliche liebe muhme.

Auss E.L. schreibendt habe ich vernommen, wie ess mit dehm, wass Martiinuss v. der Mehden absonderlich zu uerrichthen gehabdt, abgelauffen. Wohemit ich ganss woll contant biin.

E.L. brudern, hertzog Jochim Ernst, betreffendt, so habe ich auss meiner bei der theilung der mobilien gewehsende diihner relation allen whmstandt der sachen vernommen. Undt wass ihn dehm mein bedenckendt ist, dasselbige werden E.L. auss beigefugther copie dess schreibenss, so ich ahn die ahnwehsende bruder gethan, vernehmen. Befhele E.L. hiemit dehm lieben. Verbleibe auch alle zeit

E.L. getrewehe vetther

Christian

Datum Skanderburch den 25. Decembris anno 1622.

Udskrift:

Ahn meine vielgeliebthe muhme Eleenohram, frewlein zu Sleswich Holstein.

XIV

[Plön], 6.—13. januar 1625.

BRØDRENE SIEVERT OG MICHAEL LILIENDAHL

bekender for rådet i Plön,

at de har sagt god for deres bror, Johann Lilliendal, for et lån på 500 rdr., hvorfor de i pant har modtaget møntmaskiner.

Referat fra Plöns »Gerichtsprotokollen« af J. C. Kinder i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, XXXI, Kiel 1901, s. 187—188; sammes Plön. Beiträge zur Stadtgeschichte, Plön 1904, s. 148. Her er det første referat fulgt.

In octavis trium Regum 1625 bekennen die Gebrüder Sievert und Michael Lilliendal zu Plön und Sonderburg wohnhaft, dass ihr Bruder Johann Lilliendal 1624 von dem Landgerichtsnotar Rudolf Quasten 300 Reichsthaler und von dem Wundarzte Lorenz Goldbach in Kiel 200 Reichsthaler auf dem Umschlage geliehen. Und dass sie dafür gutgesagt und von ihrem Bruder Johann als Pfand zwei Münz- oder Druckwerke nebst dazu gehörigem Abschnitt- und Drehbankzeug, welches in der Stadt Kiel befindlich, erhalten. Sie versprochen bei Haltung eines ehrlichen Einlagers, dem Inhaber der Obligation über gen. 500 Thaler, Joachim Blüting, die Zinsen prompt zu zahlen und ihn schadlos zu halten.

NOTER

HANS DEN YNGRES MØNTER

- ¹ I den håndskrevne Fortegnelse over fremmede Mynter... i den kongelige Samling, s. 11 er som nr. 24 dobbeltdaleren efter Hans den Yngres død (nr. 22), senere byttet med bedre eksemplar og som nr. 25 $\frac{1}{4}$ daler i samme anledning (nr. 25a). Kun denne sidste kan altså med sikkerhed siges at have ligget i Møntsamlingen siden før 1793.
- ² Kgl. Bibliotek. Additamenta 130, III, 2°. Verzeichniss derer in Ihro hochfürstl. Durchl. Cabinet befindlichen Medaillen.
- ³ SHLA 20.583. Acta... betr. das Seyler und Tillemannsche Münz Negoce; die Münze zu Rethwisch, vol. 2. B. N. Harz: Historisches Verzeichniss von einigen ältern, noch würcklich vorhandenen Münzen und Talern der durchl. Herren, Herzöge von Holstein-Plön (Hamborg 1761). — Schloss Glücksburg. Johann Christian Gude: Beschreibung einiger Münzen der Holstein-Glücksburgischen Häuser und der übrigen... Sonderburgischen Häuser, Friederichstadt 1781 (håndskreven). — En anden gammel fortegnelse (skrevet efter 1761) nævner

- mindemønt over Hans (møntkatalog nr. 22 eller 23) samt mindemønt over Alexander, daler og ¼ daler (nr. 31 og 32). Den findes i Universitätsbibliothek Kiel, S.H. 19 (H. Ratjen: Handschriften der Kieler Univ. Bibl. I, s. 11).
- ⁴ Münzen der Herzogthümer Schleswig und Holstein, i Numismatische Zeitung, herausgegeben von J. Leitzmann, 26. Jahrg. 1859, Weissensee in Thüringen, sp. 134—136, sp. 144 og sp. 155—157.
 - ⁵ Arnold Heller: Vorläufiges Verzeichnis der seither bekannten schleswig-holsteinischen Münzen. Als Manuskript gedruckt. Kiel 1901.
 - ⁶ Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen, bd. 2, Kiel 1912, Hans den Yngres og hans sønners mønter er omtalt på s. 1—7, s. 10—11, s. 58, s. 64—65, s. 321—323 samt tavle 34—35 og 56.
 - ⁷ Gert Hatz: Denninge, i Zeitschrift für Ostforschung, 11, 1962, s. 1—38.
 - ⁸ Kirsten Bendixen: Christian IV's rytterpenninge — forsøg til en forsidetypologi, i NNÅ 1969, s. 94—104.
 - ⁹ Hovedkilden til Nordtysklands møntvæsen i tiden 1550—1625 er Max v. Bahrfeldts monumentale kildeudgivelse: Niedersächsisches Münzarchiv, I—IV, Halle (Saale) 1927—1930. Møntordningen 1568 med bialfsked er aftrykt i I, s. 443—463.
 - ¹⁰ Niedersächsisches Münzarchiv III, s. 300; om dobbeltskillinge som helhed, se Bruno Dorfmann: Doppelschillinge und Dütchen, HBN I, 1, 1947, s. 53—73 og 3, 1949, s. 101.
 - ¹¹ Niedersächsisches Münzarchiv, IV, s. 130, 206, 350, 401 og 464.
 - ¹² (N. C. Michelsen & C. H. Johannssen) Sammlung der hauptsächlichen Schleswig-Holsteinischen gemeinschaftlichen Verordnungen, Glückstadt 1773, nr. XLVII; Universitätsbibliothek Kiel. Ms. SH 36, s. 395 (cf. H. Ratjen: Verzeichniss der Handschriften der Kieler Universitätsbiblioth., I, Kiel 1858, s. 63, Kieler Landtag 1621).
 - ¹³ J. Wilcke: Daler, Mark og Krone 1481—1914, Kbhvn. 1931, s. 32—36. — En meget interessant udredning om inflationen, hvori det siges, at prisstigningerne var langt højere end stigningen af rigsdalerens pris, findes i Christian IV's svar til Hamborg, 4. marts 1623. Rigsarkivet. T.K.I.A. A. 32. Registrerede koncepter til Inl. Regist., IX, 1621—1627, 1629—1630.
 - ¹⁴ Jævnfør Eli F. Heckscher i Sveriges Mynthistoria, Statens Historiska Museums vägledninger, 3. uppl., Stockholm 1961, s. 47—54.
 - ¹⁵ Se fortegnelsen over godserhvervelser, s. 42 f.
 - ¹⁶ Joh. Chr. Kinder: Urkundenbuch zur Chronik der Stadt Plön, Plön 1890, s. 178 og s. 209.
 - ¹⁷ SHLA. 108. Ahrensök Amtsrechnung 1598—1642; 1609—1610 Geld-Register, s. 65.
 - ¹⁸ Sammededs; 1618—1619 Geld-Register, s. 90.
 - ¹⁹ En undtagelse er købmandsskatten fra Børsen, København, 1658—1659, hvor der var 1002 sølvmønter og 6 guldmønter, Kirsten Bendixen i NNÅ 1962, s. 116—157.
 - ²⁰ LAÅ. 98. Sønderborg præstearkiv. C a 6. Kirkeregnskab 1600—1650, div. år; 1609.
 - ²¹ Rigsarkivet. Hans den Yngres pergamentsbreve B. b. 1. — Udgivet af C. F. A. Ostwald i Zur Würdigung der Schrift »Zweite polemische Erörterung über die schleswig-holsteinische Staatssuccession. Von Dr. A. L. I. Michelsen...«. Ein publicistischer Beitrag, II, Kbhvn. 1848, s. 23—27.
 - ²² Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 78.
 - ²³ Sådanne mønter omtales i forordning om den sønderborgske mønts værdi, 4. august 1605, Corpus Constitutionum Daniae, udg. ved V. A. Secher, III, Kbhvn. 1891—1894, nr. 216. — Skilling lybsk omtales også i 1608, Niedersächsisches Münzarchiv, IV, s. 133.
 - ²⁴ Chr. Lange havde to stk. i sin samling, vejende 3.17 og 3.20 gram (nr. 531 a

- og b), men de findes ikke (1969) i samlingen Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel.
- ²⁵ Se note 23.
- ²⁶ Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 143—144 og s. 155—157; Emil Waschinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226—1864, II, Neumünster 1959, s. 19.
- ²⁷ Corpus Constitutionum Daniae III, nr. 309.
- ²⁸ Peder Hansen: Kurzgefasste zuverlässige Nachricht von den Holstein-Plönischen Landen, Plön 1759, s. 220—221; Friedrich Frhr. v. Schrötters udgivelse af Nachricht, wie von denen vormaligen Herzogen zu Schleswig-Holstein-Plön das Münz-Regal exerziret worden. Ohne Datum (um 1760), i BM, N.F. II, 1905—1907, s. 56—59.
- ²⁹ Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 368.
- ³⁰ Se note 28, BM, N.F. II, 1905—1907, s. 56—57.
- ³¹ I samtiden under ét kaldt dobbeltskillinge. Tilsyneladende har der ikke været skelnet mellem de to typer, men der var nordtyske planer om at gøre DS til en stabil mønt, Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 433.
- ³² Corpus Constitutionum Daniae, III, nr. 512.
- ³³ Møntedikt 20. juli 1620, Sammlung... gemeinschaftlichen Verordnungen, nr. XLVII; Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 469.
- ³⁴ Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 425—426.
- ³⁵ Ekstrakt af skrivelse fra Hertugdømmernes statholder 4. november 1621, punkt 5. Rigsarkivet. T.K.U.A. Nedersaksiske kredsakter. 19. 1619—1621. Læg: Nedersaksiske kredssager 1621.
- ³⁶ Roderich Schmidt: Gegenstempel auf Doppelschillingen, HBN 12/13 1959, s. 169.
- ³⁷ Møntedikt 20. juli 1620, se note 33.
- ³⁸ Joh. Chr. Kinder: Urkundenbuch, s. 197.
- ³⁹ Niedersächsisches Münzarchiv IV, s. 187.
- ⁴⁰ Sammesteds, s. 468—470.
- ⁴¹ Sammesteds, s. 623—624.
- ⁴² J. Wilcke: Christian IV's Møntpolitik 1588—1625, Kbhvn. 1919, s. 171, samt de i note 7 og 8 citerede artikler.
- ⁴³ Se note 28, BM, N.F. II, s. 57.
- ⁴⁴ G. Hatz foreslår det (med et ?), anførte artikel s. 9. Det samme er for øvrigt allerede foreslået af J. Appel: Münzen und Medaillen der weltlichen Fürsten und Herren etc. III. 1. Wien 1824, s. 412, nr. 1453.
- ⁴⁵ J. Wilcke: Christian IV's Møntpolitik, s. 172—173.
- ⁴⁶ Se også note 43.
- ⁴⁷ Som ovenfor.
- ⁴⁸ Om der er forbindelse mellem Dittmer og borgmesteren i Plön, Daniels von Sosten, nævnt 1619, vides ikke. SHLA. 20.1063. Verschiedene Acten betr. Stadt Plön. Magistrat und Stadtbediente 1604—1751.
- ⁴⁹ Johannes Lund, sognepræst i Dybbøl: Epicedion in obitum beatissimum... Domini Johannis... Slesvig 1623. »... Wie solchs die Ehrenmüntz sagen / Von Thalern duppelt, halb und heel / An orten, mit Buchstaben subtil / Dem viel zu Sonderburg gschlagen wordn / Getheilet auss unterm Geistlichn Ordn.« — Hver præst fik 3 rdr. iflg. Andreas Brandius notits i Nordborg kirkebog, udg. E. Høyer Møller i Danske Samlinger, V, 1869—1870, s. 278.
- ⁵⁰ Joh. Chr. Kinder: Plön. Beiträge zur Stadtgeschichte, Plön 1904, s. 149—150 og s. 237; cf. også Michel Lilliendahl til Hans den Yngre, Plön 12. aug. 1601. SHLA. 20.1070. Adliche und andere Häuser und Äcker zu Plön 1549—1691.
- ⁵¹ RA. Hans den Yngre. 15. Sager vedr. døtrenes formælinger 1603—1636, læg: Anna Sabina 1617—1618.
- ⁵² LAA. 98. Aa 1. Sønderborg. Døbte 1618—1665, viede 1618—1710. 1618, 13. febr., 10. sept., 19. nov.; 1619, 18. april; 1620, 26. nov. (hans hustru); 1621,

28. aug., 2. sept. og 23. okt. (hans hustru); 1622, 26. febr., 15. marts, 22. april og 30. maj (alle hans hustru); 2. juni, 16. aug., 15. okt.; 1623, 15. juni, 28. sept. (hans hustru); 1624, 4. april, 17. okt. og 3. dec.
- ⁵³ Sammesteds, viele 29. aug. 1619; LAA. Christian Maibøll, Jejsing: Kirkebog for Sønderborg købstad. Dåbsregister 1618—1717, maskinskrevet i alfabetisk orden, s. 71.
- ⁵⁴ Måske er det disse maskiner, han 1626 vil sælge til jøden Moses Fürst og en anden jøde, Chr. Langes Sammling II, s. 323.
- ⁵⁵ Joachim Ernst ville derimod ikke anvende Lilliendahl. Han gav 1626 bestalling til Michel Andrea, der i Reinfeld skulle mønte de penge, han fik besked på, se note 43. Der har formentlig været tale om gammeldags prægning med stemp-ler, se P. Hansen: Kurzgefasste. . . Nachricht, 1759, s. 227.
- ⁵⁶ Hertug Philip til Friedrich III af Gottorp, 22. aug. 1632. SHLA. 7. 630. Bezie-hungen zu Herzog Philip zu Glücksburg 1626—1643.
- ⁵⁷ H. Buchenau: Schleswig-Holstein-Sonderburger Goldgulden, i BfM XV, N.F. II, Halle 1923, s. 210—211.
- ⁵⁸ Joh. Chr. Kinder: Urkundenbuch. . . Plön, s. 184 ff., s. 217, s. 228—229; sam-me: Beiträge zur Stadtgeschichte, s. 101, 120, 122, 132.
- ⁵⁹ Se note 52, 1619, 6. juni; 1620, 9. januar; 1621, 12. jan. (hustruen), 27. april, 2. sept., 7. sept.; 1622, 2. juni (hustruen).
- ⁶⁰ Se note 20. 16. november 1616 indtægt for klokkeringning.
- ⁶¹ LAA. Maskinskrevet register over begravede i Sønderborg 1602—1645, 1648, 1649.
- ⁶² Som note 20, kirkeregnskab 1628.
- ⁶³ Se note 52; 17. marts og 25. okt. 1622; 9. januar 1623.
- ⁶⁴ Joh. Chr. Kinder: Urkundenbuch. . . Plön, s. 265—266.
- ⁶⁵ Sammling gemeinschaftlichen Verordnungen, nr. LII. Kongens statholder i Her-tugdømmerne brød sig heller ikke om Hans den Yngres mønt, J. Wilcke: Chri-stian IV's møntpolitik, s. 210.
- ⁶⁶ Ovennævnte forordningssamling, nr. LIV.
- ⁶⁷ Corpus Constitutionum Daniae, IV, nr. 20.
- ⁶⁸ Sammesteds, nr. 138, 158 og 331.
- ⁶⁹ Sammling gemeinschaftlichen Verordnungen, nr. LXXV, 12. aug. 1629.
- ⁷⁰ Efter i første omgang at have gennemgået Hans den Yngres mønter var jeg ikke i tvivl om, at 3-tallet var en fiktion, alle nældebladsmønterne måtte være fra 1621, hvad Kirsten Bendixen — uafhængig af mig — argumenterer for i den note 8 nævnte artikel, NNA 1969, s. 102. Men efter at have stiftet bekendtskab med hele det historiske materiale er jeg blevet mere tvivlende.
- ⁷¹ Jævnfør den i note 28 nævnte og siden hyppigt citerede oversigt over mønt-mesterkontrakter m.m.
- ⁷² Pro Memoria fra Friedrich Carl, Plön 14. april 1761. Rigsarkivet. T.K.U.A. Alm. afd. Diverse. Ordnet efter Realia. 21. Læg: Møntsager. Den plönske mønt-sag 1761.
- ⁷³ Se note 30.
- ⁷⁴ Hertug Philip havde sin møntsamling (en stor mængde mønter) »in hüpsche müntzladen. . . , so man in forma pyramidum darzue machete«, Philipp Hain-hofers Reise-Tagebuch, udg. i Baltische Studien II, 2, Stettin 1834, s. 62.
- ⁷⁵ Johannes Hildisch: Studie über das nachmittelalterliche Münzwesen der Her-zöge von Pommern, i Der Münzen- und Medaillensammler Berichte, 10. Jahr-gang, Freiburg im Breisgau 1970, s. 1006. — Hainhofer fik foræret et guld-afslag af ¼ daler, anf. arbejde, s. 62—63.
- ⁷⁶ Hainhofer beskriver denne guldgylden således »... mit aim hirsch, der vor aim felschen stehet, schreyet, und auss dem felschen wasser springet, mit der schrift umbher: In te sitit anima mea«, og han fik foræret en dobbeltguldgylden, anf. arbejde, s. 58.
- ⁷⁷ Se note 49.

- ⁷⁸ Det gælder særlig den pommerske ¼ daler, der på forsiden havde et dødningehoved og omskriften *Philosophia Optima*, Langes Sammlung, II, nr. 552.
- ⁷⁹ 1/16 rdr. 1619 findes afbildet i *Ordonnantie ende Placcaet des Conincx Inhoudende 't verbodt van de goudtguldens van Duytschlandt ende van eenighe andere munten*, Antwerpen 1627, upag., fol. R 5 (verte).
- ⁸⁰ Særdeles mange nye og ældre fund publiceres i det polske kvartalsskrift, *Wiadomosci Numizmatyczne*, der er udgivet i Warszawa fra 1957.
- ⁸¹ V. N. Rjabcevic: *Monetnye klady (o. 1600—o. 1725) na territorii Cernigovo-Severskoj zemli i vostocnoj Belorussii*, i *Numizmatika i Sfragistika*, I, Kiev 1963, s. 152—202.
- ⁸² R. Ceplite: *Numismatika*, Riga 1968, s. 111—170.
- ⁸³ I det i øvrigt meget udførlige tjekkiske fundkatalog skelnes kun mellem Slesvig, Slesvig-Holsten, Holsten og Holsten-Gottorp, og det er således muligt at Hans den Yngre's mønter kan træffes i disse fund. Men da fundene kun er udgivet summarisk og som oftest ikke er publiceret andetsteds (eller i små historiske tidsskrifter o. l., der er vanskeligt tilgængelige i København), har nærmere kontrol ikke kunnet foretages. *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, red. Em. Nohejlová-Prátová, III—IV, Praha 1957—1958.
- ⁸⁴ *Nálezy... mincí na Slovensku*, red. L. Kraskovská, Bratislava 1968.

VIGTIGERE TRYKTE KILDER OG FREMSTILLINGER

- Max v. Bahrfeldt: Niedersächsisches Münzarchiv. Verhandlungen auf den Kreis- und Münzprobationstagen des Niedersächsischen Kreises, I—IV, Halle (Saale) 1927—1930.
- Christian IV's egenhændige breve, I og VII, udg. C. F. Bricka og J. A. Fridericia, VIII, udg. Johanne Skovgaard, Kbhvn. 1887—1891 og 1947 (optryk 1969—1970).
- Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, recesser og andre kgl. breve, udg. V. A. Secher, III—IV, Kbhvn. 1891—1897.
- Danmark-Norges Traktater, II, udg. L. Laursen, Kbhvn. 1912.
- Danmarks Kirker, XXIII, Sønderborg amt, udg. af Nationalmuseet ved Erik Moltke, Elna Møller og Vibeke Michelsen, Kbhvn. 1961.
- Dronning Dorotheas breve, Aarsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv, I, s. 69—214, III, s. 3—104, Kbhvn. 1852—1855 og 1861—1865.
- Kr. Erslev: Augustenborgernes arvekrav, Kbhvn. 1915.
- Kr. Erslev: Fortegnelse over akter om den sønderborgske hertuginies statsretlige stilling i Slesvig og Holsten, Kbhvn. 1915.
- Jacob Fabricius den Yngres optegnelser 1617—1644, udg. A. Andersen, Åbenrå 1964.
- Johann Christian Gude: Bericht von der Halbinsul Sundewitt und dem Glücksburgischen Erblande nebst einer kurzen historischen Nachricht von dem fürstlich-Glücksburgischen Hause, Altona 1778.
- Philipp Hainhofer: Reise-Tagebuch, enthaltend Schilderungen aus Franken, Sachsen, der Mark Brandenburg und Pommern im Jahr 1617, Baltische Studien, II, 2, Stettin 1834. — Findes også som håndskrift: Relation über Philippi Hainhofers rays in Pommern ao 1617, Gl. kgl. Saml., 656, 2°.
- Peder Hansen: Kurzgefasste, zuverlässige Nachricht von den Holstein-Plönischen Landen. . . , Plön 1759.
- B. N. Harz: Historisches Verzeichniss. . . , se SHLA. 20.583.
- Nicolaus Christiani Hassingius: Eine heilsame Trostschrift. . . an des. . . Herrn Johannis des Oldern. . . Kindern, Slesvig 1623.
- Paul v. Hedemann-Heespen: Die Herzogtümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit, Kiel 1926.
- Johannes Hildesheims selvbiografi, Curriculum Vitae et Vocationis. . . , udg. Paul v. Hedemann-Heespen, Quellen und Forschungen zur Schleswig-Holsteinischen Geschichte, bd. 3, Leipzig 1915, s. 13—35; identifikation ved Reimer Hansen, smstds., bd. 4, 1916, s. 415.
- Peter Hirschfeld: Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein, 3. verbesserte Auflage, 1964.
- A. Jürgens: Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts. Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte, bd. 8, Berlin 1914.
- A. D. Jørgensen: Ullerup sogns ældre historie, Historiske afhandlinger, IV, Kbhvn. 1899, s. 400—443.
- A. D. Jørgensen: Herregårdene på Als i det 16. århundrede, Historiske afhandlinger, IV, Kbhvn. 1899, s. 461—494.
- Kancelliets Brevbøger, 1551—1623, udg. C. F. Bricka og L. Laursen, Kbhvn. 1885—1922.

Johann Christian Kinder: Urkundenbuch zur Chronik der Stadt Plön, Plön 1890.
J. C. Kinder: Plöner Handels- und Geldgeschäfte im 17. Jahrhundert, Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, XXXI, Kiel 1901, s. 186—196.

J. C. Kinder: Beiträge zur Stadtgeschichte Plön, Plön 1904.

Ferd. v. Krogh: Beiträge zur älteren Geschichte des Hauses Holstein-Sonderburg, Berlin 1877.

Peter Langendorf: Herzog Johann der Jüngere zu Schleswig-Holstein-Sonderburg (diss. i Kiel), Nordelbingen, bd. 3, Flensburg 1924, s. 341—410.

Dominicus Laurentii: Eine christliche Leichpredigt uber... Herrn Johansen... welcher den 9. Octobris 1622... entschlaffen... [u. sted og år].

Johannes Lund: Epicedion in obitum... Domini Johannis, Hæredis Norvegiæ, Ducis Schlesvici, Holsatiæ... Slesvig 1623.

Nicolaus Christian Michelsen & Carl Hinrich Johannssen: Sammlung der hauptsächlichsten Schleswig-Holsteinischen gemeinschaftlichen Verordnungen, Glückstadt 1773.

Otto Norn, Jørgen Paulsen og Jørgen Slettebo: Sønderborg slot. Historie og bygning, Kbhvn. 1963.

Petri Patris et Filii, item Nic. Brunonis, pastorum ecclesiae in Sundevithia Satorpensis [Sottrup-præsterne]: Deliciae Vespertinae, Neues staatsbürgerliches Magazin, herausg. N. Falck, X, Slesvig 1841, s. 565—568.

Henrik Rantzau: Cimbrici Chersonesi ejusdemque partium, urbium, insularum et fluminum... Descriptio Nova... conscripta A. C. MDXCVII, ed. Joachimus de Westphalen: Monumenta inedita Rerum Germanicarum præcipue Cimbricarum et Megapolensium, I, Leipzig 1739, sp. 3—166.

H. Ratjen: Verzeichniss der Handschriften der Kieler Universitätsbibliothek, welche die Herzogthümer Schleswig und Holstein betreffen, I—II, Kiel 1858, III, 1865—1866.

Denkwürdigkeiten von Hans von Schweinichen, herausg. v. Hermann Oesterley, Berlin 1878.

Johanne Skovgaard i Sønderborg bys historie, I, udg. v. Holger Hjelholt, Sønderborg 1960, s. 9—94, s. 327—335.

J. P. Trap: Danmark, 5. udg. bd. V, 2, Svendborg amt, bd. X, 3, Åbenrå-Sønderborg amter, Kbhvn. 1957 og 1967.

Karl v. Weber: Anna Churfürstin von Sachsen, Leipzig 1865.

Hans Wullenweber: Herzog Hans der Jüngere von Sonderburg, Åbenrå 1945.

FORTEGNELSE OVER UTRYKT KILDEMATERIALE

RIGSARKIVET

Tyske kancelli indenrigske afdeling (T.K.I.A.)

Jfr. Vejledende arkivregistratur, VII, ved Johanne Skovgaard, 1946.

A. 5. Patenten 1596—1602.

A. 18. Inländische Registrant 1562—1564, 1566—1567, 1581—1582, 1588—1590, 1596—1597, 1600—1601, 1608—1609.

A. 19. Einländisch de annis 1614—1617.

A. 32. Registrerede koncepter og indlæg til Inländische Registratur, I, 1562—1567; II, 1569—1573, 1575—1579; III, 1581—1587; IV, 1590—1599; VI, 1603, 1605, 1607; VII, 1608—1610; VIII, 1613, 1615—1616, 1618, 1620; IX, 1621—1627, 1629—1630.

A. 75. Breve fra hertug Hans den Yngre og Agnes Hedvig. 1565—1619, diverse år. A. 98^{I-II}. Akter vedr. forhandlinger med enkedronning Dorothea og Hans den Yngre om den gejstlige jurisdiktion på Als og Ærø m.m. 1567, 1571—1575, 1579—1591, 1609.

A. 100^V. Akter ang. delingen af arven efter Hans den Ældre. 1581—1582.

A. 104. Orig. akter og afskrifter af forhandlinger med hertuginierne, navnlig den gottorpske og sønderborgske. 1490, 1537—1669.

A. 120. Akter vedr. Hans den Yngres forlening med Holsten og vedr. hans stridigheder med ridderskabet. 1581—1616.

A. 165. Akter vedr. Reinfeld kloster. 1565—1677.

Tyske kancelli udenrigske afdeling (T.K.U.A.)

Jfr. Vejledende arkivregistratur, XI, ved Arthur G. Hassø og Erik Kroman, 1962.

A. 42. Ausländisch Registrant 1584—1585.

Almindelig del. Diverse. Ordnet efter Realia. 21. M. Læg: Møntsager. Den plønske møntsag 1761, herved sager fra 1620, 1622, 1691.

Brandenburg-Prøjsen. A. I. 2. Breve fra kurfyrst Johan Georg... 1569—1623.

Nassau. 2. Breve... fra medlemmer af det nassauske greve- og fyrstehus (den ottoniske linie) til danske konger. 1605—1739.

Pfalz. A. II. 14. Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold til Pfalz. 1618—1633.

Schlesien. Breve fra medlemmer af hertughuset og fra schlesiske adelsmænd til medlemmer af det danske kongehus. 1553—1676.

Strasbourg stift. A. II. 2. Akter og dokumenter vedr. stridigheder mellem de evangeliske og katolske medlemmer af domkapitlet i Strasbourg. 1592—1605.

De sønderjyske fyrstearkiver

Jfr. Vejledende arkivregistratur, X, ved Erik Kroman, 1959.

Hans den Ældre

B. 11. Breve fra hertugerne Adolf af Gottorp, Frederik, biskop af Hildesheim og Slesvig, Hans den Yngre og Magnus samt grev Otto af Schauenburg. 1544—1580.

Hans den Yngre

Pergamentsbreve, se Vejledende arkivregistratur, X, s. 141—146.

Sager på papir:

1. Personlige sager. 1569—1622.
2. Sager vedr. Hans den Yngres ægteskaber. 1567—1617.
3. Sager vedr. Hans den Yngres arv efter... dronning Dorothea. 1559—1572.
4. Sager vedr. deputatpenge. 1564—1570.
5. Sager vedr. hertug Magnus og det livlandske spørgsmål. 1574—1583.
6. Akter vedr. forliget i Odense 1580 og forleningen med Slesvig 1582 og 1589.
7. Akter vedr. forleningen med Holsten. 1590—1621.
8. Akter vedr. striden mellem kongen og Hans den Yngre om den kirkelige overhøjhed over Als og Ærø og en del bønder sammesteds. 1571—1579, 1590.
9. Akter vedr. mageskifterne med kongen. 1579, 1584.
10. Akter vedr. forhandlinger mellem kongen og Hans den Yngre om arven efter Hans den Ældre. 1580—1581.
11. Koncepter og indkomne breve. 1600—1611, div. år.
12. Diverse sager. 1564—1622. Indholdet udførligt refereret i Vejl. Arkivreg. X, s. 148—149.
13. Sager vedr. Hans den Yngres datter Marie, abbedisse i Itzehoe, 1610—1668.
14. Sager vedr. Hans den Yngres datter Annas formæling og efterladenskab. 1601—1630.
15. Sager vedr. døtrene Sofie, Elisabeth, Margrethe, Anna Sabina og Eleonora Sofies formælinger m.m. 1603—1658.
16. Svineregnskab for skovene i Sundved og på Als. 1604.

Sønderborg

7. Sager overført fra Glücksborg-arkivet. 1619—1665.

Prins Hans af Glücksborgs arkiv

(Prins Hans, 1825—1911, var bror til Christian IX)

C VIII. 8. Nachrichten aus dem Leben des Stammvaters des Sonderburger Hauses des Herzogs Johann oder Hans des Jüngern von Schleswig Holstein Sonderburg... Nach Akten und Briefen aus dem Königlichen Geheimen Archive zu Copenhagen. Copenhagen 1877. 190 upag. sider, 4°. Med rettelser til 1909.

C VIII. 9 a-b. Nachrichten aus dem Leben des... Herzogs Johann oder Hans des Jüngern... Nach Akten und Briefen, 1—2, 1888, 150 sider, folio.

C VIII. 10 a-b. Akten aus dem ehemaligen Königlichen Geheimen Archive zu Herzog Hans d. J. Geschichte und der seiner Nachkommen. Schles. Holst. Sonderburg. Becker Linie, 1—2, Abschriften.

LANDSARKIV. ODENSE (LAO)

Ærø kirkeinspektors arkiv

Als og Ærø kirkers regnskabsbog. 1616—1655.

Tranderup kirkeregnskaber. 1597—1691.

LANDSARKIV. ABENRÅ (LAA)

Sønderborg byarkiv

7. Breve fra landsherrerne. 1554—1665.

46. Sønderborg skatteliste 1585. Med toldrulle.

Nordborg præstearkiv

Nordborg kirkeregnskab. 1587—1733.

Sønderborg præstearkiv

A a 1. Kirkebog. Døbte 1618—1665. Viede 1618—1710.

C a 6. Kirkeregnskab. 1600—1650.

Diverse maskinskrevne registre og hjælpemidler, hyppigt ved Chr. Maibøll, Jejsing.

SCHLESWIG-HOLSTEINISCHES LANDESARCHIV, Gottorp (SHLA)
Jfr. Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig, Slesvig 1953.

Abt. 7: Herzogtum Schleswig-Holstein-Gottorp bis 1713

14. Schreiben des Herzogs Johann des Jüngern... an die Hertzoginwitwe Christine... 1589—1597.

621. Beziehungen zu Hertzog Johann dem Jüngerem.

630. Beziehungen zu Hertzog Philip zu Glücksburg. 1626—1643.

[Arkivet var under omordning 1970—1971].

Abt. 20: Herzöge zu Schleswig-Holstein-Sonderburg-Plön

[En del af sagerne er stadig registreret og citeret under deres gamle betegnelse: A VII].

1. Schreiben des Winterkönigs Friedrich von Böhmen an Herzog Johann zu Sonderburg. 1620/21.

583. Acta... betr. das Seyler und Tillemannsche Münz Negoce; die Münze zu Rethwisch. Vol. 2., heri fol. 12—16: [B. N. Harz:] Historisches Verzeichniss von einigen ältern, noch wucklich vorhandenen Münzen und Talern der Durchl. Herren Herzöge von Holstein-Plön.

588. Copeien von Kautbrieten der angekauften adligen Güter... 1599—1746.

595. Vergleiche und Abrechnungen des Plönschen Hauses mit der Stadt Plön. 1593—1677.

654. Holz-, Mast-, Bruch- und Dienstgeld Register des Amtes Reinfeld nebst Beilagen. 1599.

655. Schreiben an den herzoglichen Rath Dr. Johann Festers von Johannes Hildesheim aus Sonderburg. 1621.

655 b. Acta betr. die Verschreibung des Amtes und der Stadt Ploen an Hans Blome. 1583—1588.

852. a) Herzog Johannsen Verordnung, wie Sie es nach dero tödtlichen Hintritt gehalten haben wollen; c) Schreiben von Joh. Hildesheim an Herzog Joachim Ernst die Erbteilung betr... 1622.

857. Aussteuer Verschreibung des Herzogs Johann des Jüngern für seine Töchter die Herzoginnen Eleonora und Eleonora Sophia... 1618.

977. Acta betr. das Gut Gnissau. 1526—1738.

978. Acta betr. das... Gut Wulfsfelde. 1576—1738.

979. Acta betr. des vom Johann dem Jüngern an Benedict v. Ahlefeld verkauften halben theil des im Amt Reinfeld belegnen Dorfs Seefeld. 1582—1593.

980. Acta betr. das Amt Ahrensbök, spec. die Bewirtschaftung und Einnahmen von den herzoglich Ploenschen Gütern. 1582—1672.

981. Reinfeldische Rechnungsakten. 1582—1672.

982. Getreide-Register der herzogl. Ploenschen Vorwerken. 1593—1649 [ikke udnyttet].

983. Acta betr. das von Johann dem Jüngern erkauften adligen Gut Gronenberg. 1601—1699.

984. Acta betr. das Gut Pehmen. 1612—1618.

985. Rechnungen der herzogl. Ploenschen Güter. 1617—1661.

986. Acta betr. das herzoglich Ploensche Gut Rethwisch. 1614—1625.

992. Acta betr. den Streit zwischen Kloster und Amt Reinfeld und Stadt Lübeck wegen der Fischerei und Fährgerechtigkeit auf der Trave. (Nach 1577)—1675.

1009. Plöner Zollregister. 1598/99, 1619/20, 1620/21, 1623/24, 1624/25.

1063. Verschiedene Acten betr. Stadt Plön. Magistrat und Stadtbediente. 1604—1751.

1064. Stadt Plön Justiz-Sachen. 1608—1615.

1069. Betr. die vom. . . Johann dem J. bei der Stadt requirierten Reiseperde. 1606.
 1070. Adlige und andere Häuser und Äcker zu Plön und Abgaben von denselben.
 1549—1691.
 1071. Betr. das Plöner Rathaus. 1620—1744.
 1073. Betr. die Plöner Stadtmark. 1611—1756.
 1076. Betr. die Korn- und Papiermühle zu Plön. 1601—1760.
 1077. Betr. Stempelung der doppelten Schillinge. 1620.
 1081. Betr. Stadt Plön Handtwerker, generaliter. 1548—1752.
 1082. Betr. den Goldschmied und Bürgermeister Claus Möller zu Plön. 1621—1632.
 1083. Betr. die Schuster zu Plön. 1463—1750.
 1085. Betr. die Stadt Plön Militaria. 1612—1630.
 1086. Verschiedene Polizeisachen. 1591—1737.
 1087. Betr. adligen Unfug in der Stadt Plön. 1620.
 1327. Lehnbreve. Originaler og afskrifter vedr. Rethwisch. 1548—1674.

Abt. 66: Rentekammer zu Kopenhagen

Rep. 2. 1. Seite 170 (II E 5 nr. 14) samt Res. 1765, 2, Ho. 107.
 Vedr. Reinfeld, 1765.

Abt. 108: Amt Ahrensböck

Amtsrechnungen. 1598—1642.

Består af Heuer-Register 1598/99 (afskrift fra 1961; orig. i kirkearkivet), 1599, 1601, 1609/10, 1617/18, 1622/23 samt senere og Geld-Register 1609/10, 1617/18, 1618/19, 1622 samt senere.

Abt. 142: Stadt Plön

37. Hebeliste des Türkenschatzes zu Plön. 1577.

38. Plön. Erbsachen, Hausbriefe, . . . Kontrakte, Testamente, Nachlässe. 1598—1746.

Abt. 400IV: Handschriften des Bistums Lübeck

D II 6. Ms. Lubec. Abt. G III nr. 1.

Inventarien des königl. Schlosses, Lust- und Küchengartens. . . Ahrensböck. 1765.

ARKIVET PÅ DEUTSCH-NIENHOF (KR. RENDSBURG)

nr. 250 a. Pengeregnskab fra Hans den Yngres tid, beg. af 1600-tal. Glücksborg, Nordborg og Sønderborg amter. [Benyttet efter film på Rigsarkivet, D 69].

ARCHIV DER HANSESTADT LÜBECK

Indicis Rer. Publ. Registrant, Tomus I.

[kun registranten er benyttet. Akterne er i Potsdam, DDR].

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Ny kongelig Samling

2266, 4°. Karl Hansen, forhen præst i Skamby: Hertug Hans den Yngre i Sønderborg, skildret mest efter utrykte kilder. Frederiksberg, 1881.

2267, 4°. Karl Hansen: Meddelelser om Øen Als. [20 små hæfter, der er affattet 1820—ca. 1880, samt et hæfte med topografiske tegninger].

Additamenta

130III, 2° Verzeichniss derer in Ihro hochfürstl. Durchl. Cabinet befindl. Medail-len. [Affattet i beg. af 1730'erne].

MUSEET PÅ SØNDERBORG SLOT

Jens Rabens optegnelser om det hertugelige gravkapel.

UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK, KIEL

Jfr. H. Ratjen: Verzeichniss der Handschriften. . . , I—III, Kiel 1858—1866.

SH 19. Verzeichniss von denen Schleswig-Holsteinischen Münzen. Tabula Monetarium de ducibus lineae collateralis, [efter 1761].

SH 36. Manuscriptorum Holsaticorum Tom II. [Landdagsakter, afskrift fra 1700-tallet].

SH 137 B. Christian Kuss, past. em.: Geschichtliche Darstellung des Fürstentums Sonderburg wie auch der abgetheilten kleinen Fürstenthümer. [Affattet 1853, forfatteren var da 84 år gammel].

SH 324. [H. Scholtz:] Kurtzgefasste Nachricht von Ploen in Holstein. [o. 1750].

SCHLESWIG-HOLSTEINISCHE LANDESBIBLIOTHEK, KIEL

... Gebet vor büßfertige Sünder. . . , 1592. [Hans den Yngres og Agnes Hedvigs bønnebog].

GLÜCKSBORG SLOT

Johann Christian Gude: Beschreibung einiger Münzen der Holstein-Glücksburgischen Häuser und der übrigen Sonderburgischen Häuser, Friedrichsstadt 1781.

[Fotokopi på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København]

C. Speersneider: Die Begräbnissgewölbe im Schlosse Glücksburg, 1859.

Jarzeit und verzeichnus der Fürstlichen Kinder Geuattern. Hertug Hans d. ys.

Fadderbog. Afskrift [ved J. Raben] efter Originalen i Kieler Arkiv S. H. 45 CCC.

FORKORTELSER

LAO Landsarkivet for Fyn, Odense.

LAA Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele, Åbenrå.

SHLA Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Gottorp.

T.K.I.A. Tyske kancelli indenrigske afdeling.

T.K.U.A. Tyske kancelli udenrigske afdeling.

Andre forkortelser, se liste over møntsamlinger, s. 133 og numismatisk forkortelsesliste, s. 137.

ZUSAMMENFASSUNG

Herzog Johann der Jüngere von Sonderburg-Plön

Johann wurde am 25. März 1545 als der dritte und jüngste Sohn des Königs Christian III von Dänemark und Dorothea (aus dem Hause Sachsen-Lauenburg) geboren, und er war bis zum Tode seiner Mutter 1571 unter ihrer Obhut, da sein Vater schon 1559 gestorben war. 1564 machte sein Bruder Friedrich II von Dänemark mit ihm eine Teilung, und Johann bekam in Schleswig Alsen und Sundewith mit Aerö, in Holstein Plön und Ahrensbök, die schleswigschen Teile zwar erst nach dem Tode seiner Mutter. 1582 bekam er noch dazu Glücksburg in Angeln und Reinfeld bei Lübeck als Erbteil nach seinem Onkel, Johann dem Älteren von Hadersleben (Karte, S. 13).

Dorothea wünschte, dass ihr Sohn sich schnell verheiraten sollte, und 1568 heiratete er Elizabeth von Braunschweig-Lüneburg. Nach ihrem Tode 1586 heiratete er 1588 Agnes Hedwig von Anhalt, die blutjunge Witwe des Kurfürsten August von Sachsen. In diesen beiden Ehen waren 23 Kinder, 12 Töchter und 11 Söhne. Von den Töchtern wurden sechs verheiratet (drei nach Pommern, andere nach Schlesien, Nassau und Württemberg), und eine wurde Äbtissin in Itzehoe. Die Söhne mussten aber warten bis zum Tode ihres Vaters, nur einer, Alexander, erzwang trotz des Vaters Zorn eine Ehe.

Die grosse Leidenschaft des Herzogs war die Erwerbung von Gütern, womit er sein kleines Herzogtum arrondieren konnte, und er kaufte für mehr als 700.000 Taler Güter in Schleswig-Holstein. Das Geld erwarb er durch eine sehr entwickelte Landwirtschaft, die er selbst seine Alchimie nannte. Auf das Wohl der Bauern wurde aber wenig Rücksicht genommen, und niemand wünschte ins Gebiet des Herzogs zu ziehen. Auch Raubwirtschaft der Wälder spielte eine nicht unbedeutende Rolle.

Als Johann im Jahre 1622 am 9. Oktober starb, konnte er eine reiche Erbschaft hinterlassen. Da sie aber zwischen sechs Söhnen verteilt werden sollte, und fünf von ihnen ein kleines Herzogtum (Aerö, Sonderburg, Nordburg, Glücksburg und Plön) bekamen, war eine schwierige Lage entstanden. Nach fünfzig Jahren bestanden nur noch zwei Herzogtümer, Glücksburg und Plön, die noch weitere hundert Jahre bestanden. Herzog Johann wurde übrigens der Stammvater des seit 1863 in Dänemark regierenden königlichen Hauses, Glücksburg.

Das Buch behandelt die Tätigkeit des Herzogs und die seiner Helfer (unter welchen besonders der Sekretär Johannes Hildesheim, etwa 1553—

1625, hervorgehoben wird), wie sie sich in den Quellen abspiegelt. Es stützt sich hauptsächlich auf Material aus den Archiven in Kopenhagen, Apenrade und Gottorp. Das Hauptstück ist aber eine Darstellung seiner Tätigkeit als Münzherr in der verwirrenden Kipper- und Wipperzeit, wo er die Konjunkturen ausnützte, eigene Münzen zu schlagen. 1604 (und ein paar Jahre später?) wurden in Sonderburg Doppelschillinge ausgemünzt, wahrscheinlich aber ziemlich wenig. 1618 wurde die Ausmünzung wieder aufgenommen und zwar in Reinfeld, wo eine grosse Menge von Doppelschillingen ausgemünzt wurde. Sie sind aus Funden in Holstein, Mecklenburg und Pommern bekannt, nach Skandinavien aber kamen sie nicht (Karte II, S. 126). 1620 fing er damit an, die Denninge seines Neffen, Christian IV von Dänemark, nachzuahmen, musste aber auf Ermahnung des Königs einen anderen Typ finden. Diese Münzen wurden in den ausgedehnten Reichen und Landen dieses Königs sehr verbreitet (Karte I und III, S. 122 und 130). 1622 wurde sowohl in Reinfeld als in Sonderburg gemünzt, und zwar sowohl Taler als Kleingeld. Der Sterbemünzen 1622 wurden auch in Sonderburg gemünzt. Man hat gemeint, dass auch nach dem Tode Johannis Denninge in seinem Namen unoffiziell gemünzt wurden (1623) und hat diese Hypothese auf undeutliche Ziffern gestützt. Sie ist zweifelhaft, aber nicht ganz ausgeschlossen. Man weiss mindestens, dass viele Jahre nach dem Tode seines Sohnes Alexander Goldgulden in seinem Namen von einem unehrlichen Münzer geprägt wurden (1633). Dieser Münzer, Johann Lilliandahl, war schon in dem letzten Jahre Johannis in Sonderburg tätig.

Alle bekannten Münzen von Johann und drei seiner Söhne sind in einem Katalog aufgenommen. Die öffentlichen Sammlungen, in welchen sie sich befinden, sind verzeichnet, und die Funde in Skandinavien, Deutschland und Polen sind ausgewertet.

In den Beilagen sind die numismatisch relevanten Aktenstücke abgedruckt und auch einige andere Stücke, die das Leben und die Administration des Herzogs beleuchten.

Das Buch soll wo möglich das ganze Schaffen des Herzogs darstellen, und deshalb werden auch seine »Aussenpolitik«, seine Städte, seine ziemlich umfassende Tätigkeit als Bauherr und seine übrige Wirtschaft dargestellt. Die vom Verfasser bekannten ikonografischen Quellen sind gesammelt, unter welchen das Originalporträt aus Glücksburg (dem Hofmaler Christian des IV., Søren Kier, zugeschrieben) hervorgehoben wird. In der abschliessenden Würdigung des Herzogs wird der üble Nachruf unter den Bauern erwähnt, ein Nachruf, der, wie es scheint, nicht unverdient war. Es ist wohl aber die Frage, ob man ihn nicht eher als einen erfolgreichen Geschäftsmann beurteilen soll, wodurch aber auch die Einschränkung seiner herzoglichen Position hervorgeht. Gewissermassen war er ein Vertreter der seigneurialen Reaktion in der Landwirtschaft um das Jahr 1600, eine Reaktion, auf die man in der neuzeitlichen Forschung aufmerksam geworden ist.